

ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՄԻՒՍ ԵՐԵՍԸ

(Ե)

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ

Ներածութիւն

Հայ լեզուին անդաստանէն ներս մեր իմաստաբանական պրպտումները շարունակելով, այս յօդուածով մեր ընտրութիւնը կը կեդրոնացնենք հետեւեալ ինը բառախումբերուն վրայ:

1— Որոնել, փնտռել, խուզել (հետախուզել), պնդել (հետապնդել), խնդրել, պրպտել, քրքրել, գտնել:

2— Փակել, կղպել, կափել, արգիլել, ծածկել, խփել, ղօղել, սքօղել:

3— Պակսիլ, նուագիլ, քիչնալ, թերանալ, աւելնալ (առաւելուլ), շատնալ, ածիլ, բազմանալ:

4— Մեծ, փոքր, պզտիկ, խոշոր, երկայն, կարճ:

5— Շուք, հովանի, ստուեր:

6— Տառապանք, նեղութիւն, տանջանք, լլկանք, տաժանք, չարչարանք, խոշտանգում, վիշտ, ցաւ:

7— Ուրախութիւն, խնդութիւն, ցնծութիւն, հաճոյք, հրճուանք, բերկրութիւն, վայելք, զուարճութիւն, զուարթութիւն, խայտանք, գոհութիւն, հանգստութիւն:

8— Բայ, բառ, բարբառ, լեզու, գիր, խօսք, զրոյց, ասք:

9— Չարմ, արմատ, բուն (բնութիւն), ազգ (ազն), ծագում, ծնունդ, ցեղ, տոհմ, ճետ, ժողովուրդ, գերդաստան, սերունդ:

Պիտի զմայլինք մեր լեզուին բառային ճոխութեան եւ հարստութեան ղիմաց, պիտի զարմանանք, թէ մեր լեզուն նոյն միտքը արտայայտելու համար քանի՛ բառեր, քանի՛ տարբերակներ յօրինած է:

Սակայն մեր վերեւ խմբած բառերը, որոնք իրարու հոմանիշ կը թուին,

իրականին մէջ նշանակութեամբ մեծապէս տարբերած են անցեալին:

Վերագտնել սոյն բառերուն նախնական նշանակութիւնը, այս պիտի ըլլայ մեր աշխատանքին նպատակը վերեւ նշուած բառերուն նկատմամբ, աշխատանք մը որ անգամ մը եւս պիտի կայանայ իմաստաբանութեան հեռադիտակով՝ բառերուն հեռաւոր անցեալը խուզարկել, պեղել անոնց հարգատ իմաստը, փորձել աւելի մօտէն ծանօթանալ անոնց ծագում տուող պայմաններուն: Իւրաքանչիւր բառին սկզբնական նշանակութիւնը վերագտնելը դարեր ետք դժուարին կը դառնայ: Զայն մասամբ իրագործելու համար՝ պիտի դիմենք անհետացած կարգ մը լեզուներու վկայութեան:

Կանխապէս կը խոստովանինք, թէ մեր որոնումներուն մէջ՝ մեր փափաքին չափով չենք յաջողած:

1- ՈՐՈՆԵԼՈՒ ՊԱՆԱՆՁՔ

Որոնել, փնտռել, քրքրել, խուզարկել, պնդել (հետապնդել), խընդրել, պրպտել, գտնել:

Նախամարդուն գիտնալու ծարաւը արտայայտող այս բայերը տարբեր աստիճանի սաստկութեամբ եւ տարբեր եղանակներով նոյն գործողութեան կը վերաբերին: Անոնք առաջ եկած են իմաստի տարբեր արմատներէ, ծնած են տարբեր մեկնակէտերէ, արդիւնք են մարդկային տարբեր փորձառութեան, արտայայտութիւնն են իմացական տարբեր մտահոգութիւններու, բայց նոյն թիրախը հետապնդած են, որն է՝ գիտնալ:

Որոնել— «Որոնել», ըստ ոմանց՝ հնդեւրոպական նախալեզուներու պատկանող բառ է, իսկ ըստ ուրիշներու՝ յունական արմատ ունի:

Բայրմատն է «ուրոյն» (զատ, յատուկ, ինքնուրոյն) բառը: «Որոնել» բային նախնական ձեւը եղած է «ուրոյնել», որ նշանակած է «տարբերիլ, զանազանել, անջատուիլ»: Ըստ այլ բանասէրներու, «որոնել» բային արմատն է «որոչ» բառը: Ըստ այս երկրորդ բացատրութեան, «որոնել» նշանակելու է բանի մը Ֆիզիքական տարածքը սահմանել, անոր շրջագիծը բնորոշել: Երկու պարագային ալ, արդիւնքը նոյնն է, քանի երկու արմատները նոյն միտքին կը յանգին:

«Որոնել» կը նշանակէ բան մը «ուրոյն ուրոյն» ընել, զատ զատ ընել, այսինքն՝ ջոկել ու զանազանել, առարկային տարբերութիւնը կամ իւրապատկութիւնը որոշել, զայն անջատելով ու զանազանելով իրեն նմանող եւ զինք ծածկող ուրիշ տուեալներուն մէջէն:

«Որոնել»ը միայն աչքով փնտռել չէ, փողոցի վրայ տան մը թիւը փնտռելու նման: «Որոնել» մանաւանդ ձեռքին մատներով, ձեռքով պրպտել

ու ջոկել է, ինչպէս ոջիլ քթուել կամ մութին մէջ ակնոց որոնել, կամ ինչպէս ոսկիի որսորդները ժամանակին ոսկին կը մաղէին գետերու ցիւտտ ջուրերէն: Երկու պարագային՝ «որոնել» ու մէջ աչքի տեսողութիւնը առանձնապէս անզօր է: Զեռքը կ'օգնէ աչքին, ձեռքը կը գտնէ ու կը զանազանէ:

Փնտռել— Բային նախնական ձեւն է «պտուել», կազմուած՝ «պտիւ» արմատէն, որ կը նշանակէ որոնում, փնտռում: Անցեալին՝ «պտուող» կոչուող անձ մը գոյութիւն ունեցած է, որուն գործը կը կայանար խնդրուած անձ մը փնտռելու մէջ: Բային ծագումը՝ անստոյգ:

«Պտուել» ըլիր նախնական ֆիզիքական իմաստով կը նշանակէ ծածկուած առարկայ մը փորելով (կտուցով, փրիչով, սուր ծայրով) որոնել, փորփրել: Սահմանափակ տարածութեան մը մէջ մանր բանի որոնումը կատարել:

«Փնտրել» ը անորոշ կամ անձանօթ բան մը որոնել չէ, այլ գիտցուած առարկայի մը կամ անձի մը որոնումն է: Մանօթ բայց անյայտ մնացած բան մը հետապնդելն է, որուն գոյութենէն տեղեակ ենք, որ սակայն ուրիշ գոյութիւններու մէջ կորսուած է, ինչպէս մայրը իր կորսուած զաւակը կը փնտռէ ամբոխին մէջ, ինչպէս ոստիկանութիւնը իրեն ծանօթ գող մը կը փնտռէ քաղաքին մէջ:

Հետապնդել— կազմուած է «հետ» եւ «պնդել» բառերէն, իմաստն ալ ծագած է այս երկուքին իրարու շաղկապումէն:

«Հետ» — Բնիկ հայ բառ, հնդեւրոպական նախալեզուներէն ժառանգուած, որ իր նախնական իմաստով նշանակած է «ոտք»: Ժամանակի ընթացքին «հետ» բառը դադրած է («ոտք» ի իմաստով) գործածուելէ եւ անոր տեղը «ոտք» բառը գրաւած է: Բայց «հետ» (ոտք) բառը հայերէնի բառակազմութեան մէջ շարունակած է տարբեր առիթներով օգտագործուիլ:

Այսպէս՝ «հետ» (ոտք) բառէն կազմուած է «հետք» բառը, որ իր ներկայ իմաստով կը նշանակէ ոտքի հետք, այսինքն՝ ուր ոտքը կոխած է: կազմուած են «հետի», «հետիոտն» (ոտքով, բոպիկ) բառերը: «Հետ» բառը կազմած է նաեւ «արահետ» ը, որ նշանակած է նեղ ճամբայ, զոր ոտքի հետքերը բացած են: «Հետեակ» զօրք կը նշանակէ ոտքով քալող զինուորներու բանակ: «Հետ» (ոտք) բառին իմաստէն կազմուած են «հետամուտ լինել» (փախչող թշնամին հետքերու վրայով փնտռել), «հետաքրքիր» (հետքերը փնտռող):

«Հետ» այսօր կը նշանակէ միատեղ: Նախամարդուն ըմբռնումով անձի մը «հետ» ը ըլլալ նշանակած է անոր հետքերուն վրայէն քալել, միատեղ քալել, այլ խօսքով՝ «հետեւիլ»: Գրաբարի մէջ «զհետ երթալ» կը նշանակէ մէկուէն կոխած հետքերուն վրայէն քալել, անոր ոտնատեղիներուն «հե-

տեւ»ելով ընթանալ: «Հետեւեցէք ինձ ի» կը նշանակէր հետքիս վրայէն քալեցէք:

«Հետեւորդ» բառը նշանակած է մէկու մը հետքերով քալող, ապա նշանակած է աշակերտ, համակիր:

«Հետ» բառը առած է նաեւ «յետոյ»ի, «ետք»ի, «ետեւէն»ի իմաստ, այն պատճառով որ հետքերը մարդուն ետին կը մնան, անոնք մարդու անցքէն յետոյ կու գան, ոչ առաջ: «հետագայ», «հետաձգել», «հետամուտ»:

Պնդել — Բային արմատն է «պինդ»: Բնիկ հայ բառ՝ հնդեւրոպական նախալեզուներէն, որ կը նշանակէ ամուր կառչած, հաստատուն: Ուստի «պնդել» կը նշանակէ պարապ միջոց չձգել, միջոցը պնդացնել, կցուելով ու կառչելով ամուր դարձնել:

«Պինդ»ին հակառակն է «թոյլ»ը, հեղուկը: Թոյլ կենալ հակառակն է յարիլի, փակիլի, ամուր կառչիլի, կցուիլի: Աշխարհաբարով պնդել կը նշանակէ նոյն բանը առանց դադարի կրկնել, ուզել, պահանջել:

Ուստի «հետապնդել» բայը կը նշանակէ ուրիշին հետքերուն կպիլ, ամուր կառչիլ, բաց չթողուլ, քայլ առ քայլ հետեւիլ, զայն հալածել:

Խնդրել — Գրաբարի մէջ «խնդրել» չի նշանակեր ուզել, փափաքիլ, աղաչել, այլ՝ որոնել, փնտռել: «Զի՞ խնդրէք գկենդանին ընդ մեռեալս» (ինչո՞ւ ողջը մեռեալներուն մէջ կը փնտռէք):

Բային արմատն է «խնդիր», ծագումը՝ անստոյգ:

«խնդիր» կը նշանակէ փնտռտուք, որոնում: «խնդիր»ը հարցադրում է: Աշխարհաբարն ալ բառը նոյն առումով կը գործածէ թուաբանական «խնդիր»ի պարագային:

«խնդիր»ը որոնումն է ո՛չ թէ իրի մը կամ անձի մը, այլ ելքի մը, հարցի մը լուծումին: «խնդիր»ին փնտռածը՝ ո՛չ թէ նիւթական առարկայ մը, այլ լուծում մըն է, բարոյական իրաւունք է՝ պահանջք, վրէժ: Այսպէս, «վրէժ-խնդիր» կը նշանակէ վրէժ փնտռող, վրէժ հետապնդող, վրէժի ճամբով հարց լուծող, վրէժ պահանջող: «խնդրեսցի վրէժ»:

«խնդիր»ը այսպէս առած է նաեւ պահանջքի իմաստ, որովհետեւ «խնդիր»ի կամ հարցի մը լուծումը անհրաժեշտութիւն նկատուած է: «խնդիր»ի մը գոյութիւնը մարդուն համար անհրաժեշտորէն լուծումի պահանջքը կը դնէ, որմէ բառին պահանջքի իմաստը:

«Բժախնդիր» կոչուած է ան որ պահանջկոտ է, ան որ գործի մը կատարումին մէջ բիծեր կը փնտռէ կամ կը յարուցանէ: «Արկածախնդիր» է այն անձը, որ խաղաղ ու անհարց կեանքը կը թողու եւ խնդրալարոյց արարքներ կը փնտռէ: «խնդրական» հարց ասոյթը աշխարհաբարն ալ որդեգրած է, սակայն անոր տալով գրաբարեան նշանակութիւն՝ հարցը «խնդրական»

է, այսինքն՝ քննելի է, վերջնական լուծումի չէ յանգած, ուստի տակաւին փնտռելի կը մնայ:

«Խնդրուած» (փնտռուած) բանը յաճախ անգտանելի ըլլալուն կամ կեանքի դժուարութիւններուն մէջ մերժումի հանդիպելուն պատճառով, «խընդրանք»ը (որոնումը) յետագային դարձած է խնդրանք (աղաչանք) եւ այսպէս «խնդրել»ը իր գրաբարեան իմաստէն անցած է «աղաչել, ուզել» աշխարհաբարեան իմաստին:

«Խնդրակատար Ս. Աստուածածին» կը նշանակէ խնդրանքները իրագործող եւ հարցերը լուծող Աստուածածին:

Քրքրել — կը նշանակէ պրպտել, բանալ նայիլ, քննել: Հողամշակումի աշխարհէն առնուած բառ: Մագումը՝ անստոյգ:

Արմատն է «քրքիր»: կը նշանակէ «կակուղ, փխրուն» հող, հող մը որ հեշտօրէն կարելի է փորել: «Քրքրել» կը նշանակէ բան մը կակուղ հողի պէս փորել, հողը վերիվայր դարձնել, ըլլա՛յ արտը պարարտացնելու, ըլլա՛յ նոր աւիշ, նոր կենսունակութիւն ցանելու, յուզում դրդելու, ըլլա՛յ նաեւ փափուկ կացութիւն մը խառնակելու համար:

«Քրքրել զմիտս» կը նշանակէ միտքը փորել ինչպէս հողը կը փորեն, կը նշանակէ մարդուն ուշադրութիւնը արթնցնել, ուժերը շարժի ենթարկել, կը նշանակէ նաեւ միտքերը խռովել եւ կամ անոր վատ տրամադրութիւնները արթնցնել: «Քրքրել» կը նշանակէ նաեւ սեռային ախորժակներ յարուցանել, ցոփանալ:

«Հետաքրքրել» կը նշանակէ բանի մը (հարցի մը) հետքերը հողին մէջ պրպտել, զայն վերիվայր ընել, պրպտումով հրապուրուիլ:

Թէեւ կան բանասէրներ, որոնք «քրքրել» եւ «զրզուել» բայերուն արմատը կը նոյնացնեն, սակայն անոնց իմաստները կը տարբերին իրարմէ: «Գրզուել» կը նշանակէ կռուի դրդել, մէկուն դէմ լարել, կռիւ կամ բարկութիւն յուզել:

Խուզարկել — Բայարմատն է «խոյզ» (փնտռտուք, որոնում): Արմատը՝ անստոյգ: «Խուզել»ը առարկայ մը կամ կենդանի մը դէպի խորերը փնտռել է: «Խուզել»ը խորանալով կամ թափանցելով փնտռել է: «Խուզել»ը կեղրոնածիզ որոնում է քան թէ հոս հոն դեզերելով փնտռել է:

Խորունկ որոնումի իմաստը կ'արտայայտէ «ծովախոյզ» բառը, որ կը նշանակէ ծովուն յատակը խուզարկող: Նոյն իմաստը կայ նաեւ «խուզարկու ակնարկ» (խորաթափանց աչքեր), կամ «խոյզ արկանել» (խուզարկել) բառերուն մէջ: «Խոյզ արկանել» կը նշանակէ որոնող ակնարկը խորունկ կողմեր պտըտցնել: «Խոյզ» բառը կը նշանակէ ո՛չ միայն խորունկ որոնում, այլ նաեւ՝ խուզարկուն, այն անձը, որ կը խուզարկէ, ինչպէս քննիչ

բառը՝ քննել բայի պարագային: «Մագերը խուզել» կը նշանակէ մագերը փոսածեւ կտրել:

Գտնել – «Գտնել» եւ «գիտնալ» բայերը նոյն արմատն ունին Հնդեւրոպական նախալեզուներուն մօտ, որոնցմէ նաեւ Հայերէնը: Արմատն է «գիտ» կամ «գիւտ», երկու տարբեր ձայնադարձութեամբ, սակայն գիրար ամբողջացնող միտքերով:

Նախամարդուն համար՝ «գիտնալ»ը եւ «գտնել»ը իրարու հետ սերտօրէն առնչուած իրողութիւններ եղած են: Նախամարդը իր մտապաշարը աւելցուցած է «գիտնալով»: «Գիտնալ»ու արարքը միանգամայն եղած է «գտնելու» արարք: Նախամարդուն համար՝ տիեզերքը եղած է հսկայ դրպորոց մը, ուր ան ամէն առիթով նոր բան մը «գիտցած» է, եւ «գիտնալով», նոր բան մը «գտած» է: «Գիտնալ»ը «գտնել» եղած է, իսկ «գտնել»ը՝ «գիտնալ»: Նախամարդուն համար՝ «գիտնալ»ն ու «գտնել»ը նոյն իրականութեան երկու երեսներն են, իրականութեան մը որ կլոր է՝ գունդի պէս, եւ անծայր՝ անոր նման:

Ով որ «գիւտ» մը ըրած է, նոր բան մը «գիտցած» է:

Երբ յոյն Արքիմիտէս իր բաղնիքին մէջ eureka!(գտայ) պոռաց, կրնար նաեւ գոչել «գիտցայ»:

«Գտնել» երկու նշանակութիւն ունի: Կը նշանակէ ո՛չ միայն կորսուած բան մը գտնել, այլ նաեւ նախապէս գոյութիւն չունեցող բան մը յայտնաբերել, այսինքն՝ գիւտ ընել: «Գիւտ»ը՝ չգիտցուած բան մը գիտնալ է, զայն գտնելով: Այսպէս՝ կոչուած են «գիւտ ալուրէնից» կամ «գիւտ նշխարաց», զորս նաեւ կարելի է կոչել «գիտութիւն ալուրէնից», «գիտութիւն նշխարաց»:

Նախամարդուն համար ինչ որ գոյութիւն ունի, «գիտնալով» գոյութիւն ունի: Ինչ որ չի գիտեր, գոյութիւն չունի: Ասիկա եղաւ Նախամարդուն առաջին փորձառութիւնը, իր փիլիսոփայական առաջին իրապաշտ տեսաբանութիւնը:

2- ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԵԼՈՒ ՊԱՀԱՆՁՔ

Փակել, գոցել, կղպել, կափել, ծածկել, խփել, արգիլել, սքողել, դողել, քարքանդել:

Բնութեան ծոցին մէջ երկար ժամանակ ազատ ու բացօթեայ ապրած Նախամարդը շրջան մը ետք, զանազան հրամայականներու հարկադրանքին տակ, պահանջքն զգաց ինքզինք ծածկելու եւ ծածկելու իրենները: Այս

Հարկադրանքներուն ցուցակն է վերեւ նշուած բառերուն շարքը:

Փակել — Պահլաւական—պարսկական բառ: Նախնական իմաստն է՝ կենդանի մը կամ վայր մը բոլորաձեւ գոցել եւ այնտեղէն դուրս գալը (ո՛չ թէ մուտքը) արգիլել: «Փակել» բայէն կերտուած «ներփակել, պարփակել, շրջափակել» բայերը շրջանակի մէջ առնելու իմաստը կը թելադրեն:

Որսորդները անտառին մէջ որսը «կը փակեն», ձկնորսները ուռկանին մէջ «ձուկ կը փակեն», թշնամիները քաղաքը զօրքով կը «փակեն», որպէսզի բոլոր պարագաներուն մէջ ո՛չ ոք իր «փակում»էն դուրս գայ:

Յետագային՝ «փակում»ին մաս կազմած են նաեւ դուռը, կղպանքը: Այս հանգրուանին՝ «փակ» հոմանիշ դարձած է բանալիի, իսկ «փակակալ» կոչուած է բանալիներուն պատասխանատուն. եկեղեցիի մը փակակալ (եպիսկոպոսը), երկինքի փակակալ (Ս. Պետրոսը):

Վարագոյրը «փակել» նշանակած է ներսի տեսարանը «փակել», որ դուրսէն դիտողներուն աչքին չերեւնայ:

«Փակարան» կոչուած են կարգ մը վանքեր կամ մենաստաններ, որոնց բնակիչները ուխտ ըրած են «փակեալ» կեանք ապրելու, այսինքն՝ իրենց ողջութեան վանքէն դուրս չելլելու: «Փակարան» նշանակած է նաեւ մենաստանի մը այն մասը, որմէ ներս մտնելը օտար անձներուն համար արգիլուած է (clausura, cloture): Բայց «փակարան» բառի այս վերջին կիրառութիւնը ստուգարանօրէն անճիշտ է. «փակարան» կոչուելու է ինչ որ ելքը կ'արգիլէ եւ ո՛չ թէ մուտքը:

«Դռնփակ ժողով» կը նշանակէ ժողով մը, որուն դռները կը փակուին ժողովականներուն վրայ, որոնց ելքը կ'արգիլուի ներս մտնելնէն ետք:

Գոցել — Գրաբար լեզուին համար անյայտ բառ: Ան գոյութիւն ունի արեւմտեան հայերէնի մէջ միայն:

Արգելուլ, Արգիլել — Բայը լեզուակից է լատինական arceo (փակել, գոցել, արգիլել) եւ յունական ἀρκεω (վանել, հեռացնել, ընդդիմանալ) բայերուն հետ:

Բային արմատն է «արգել», որուն հայերէն պարզական արմատն է «արգ», «ել» լծորդական մասնիկով:

«Արգել»ը նախապէս եղած է բնութեան տարրերով մարդուն կողմէ չինուած որեւէ նիւթական խոչընդոտ, անցարգել, ինչէս թումբ մը, պատ մը, ցանկապատ մը, որոնք յատուկէն կառուցուած են կասեցնելու համար անցքը, յառաջխաղացքը՝ ոչ բաղձալի տարրի մը (Վուրի, հովի, կենդանիի, թշնամիի):

«Արգել»ը մարդոց միջեւ երկուստեք կանգնուած է, իրարու դէմ պաշտպանուելու համար:

«Արգել» աւելի մասնակի իմաստով նշանակած է նաեւ նիզ, սողնակ, տան մը մուտքը պաշտպանելու համար:

Յարձակող կամ վտանգաւոր մարդուն շուրջ ալ կառուցուած են մնալուն արգելքներ, որոնք կոչուած են «արգելանոց», «արգելափակ», բանտ:

«Արգելարան» կոչուած է նաեւ մենակեացին կամ ճգնաւորին ընտրած կամաւոր առանձնարանը, ուր ան ինքզինք կամաւորապէս արգելքի տակ դրած է, հրաժարելով արտաքին աշխարհի հետ յարաբերութենէ:

Այս զանազան իմաստներուն արտայայտութիւնն է «արգելուլ»: Բայը, որ գոյգ գործածութիւն ունի՝ Ան թէ՛ կը նշանակէ անցքը արգիլել, արգելք դնել ամէն անբաղձալի տարրի առջեւ, զայն մեղմէ հեռու պահելու, թոյլ չտալու համար որ մուտք գործէ: «Արգելուլ» կը նշանակէ նաեւ բանտարկել, արգելափակել, արգելանոցի մէջ գոցել:

«Արգելք»ը այսօր պատ կամ թումբ չէ այլեւս, այլ «ոչ» ըսող խօսքն է, օրէնքն է, սաստող մատն է:

Խփիւլ — Կը նշանակէ դէպի վար տանող անցք մը (բերան, փոս) «խուփ»ով գոցել:

«Խուփ», հնդեւրոպական նախալեզուներուն վերագրուած բառ է: «Խուփ»ը գոցելու ծառայող առարկայ է: Ան ճկուն եւ կակուղ նիւթէ շինուած է, կը գոցէ ծալուելով: Այս պատճառով՝ անցեալին «խփել» նշանակած է նաեւ ծալել:

Ճկուն «խուփ»ի օրինակներ են աչքին թարթիչները կամ բերնին շրթթունքները: Այս պատճառով մինչեւ օրս աչք կը խփենք, բերան կը խփենք: «Բացխփիկ» բառն ալ կ'արտայայտէ «խուփ»ին ճկուն նիւթէ շինուած ըլլալը:

«Խփել» բայը իր գաւառական գործածութեան մէջ նշանակած է նաեւ զարնել, քանի զարնելով՝ անկիրթին բերանը գոցած են:

«Խփել» եւ «փակել» (կամ կափել) բայերը կը տարբերին իրարմէ, որովհետեւ «խփելը», բանի մը դուրսէն ներս մուտքը կ'արգիլէ: Իսկ «փակելը» կամ «կափելը», բանի մը ներսէն դուրս ելքը կ'արգիլէ:

Կափիւլ — Բայարմատն է «կափ», անստոյգ ծագումով բառ: Իմաստն է «կափ»ով փակել, գոցել, թակարթել:

«Կափ»ը թակի, ուռի, լախտի ձեւով կարծր առարկայ մը եղած է: «Կափ»ը իբր հարուածող զէնք ալ գործածուած է, որմէ «կափաւոր» բառը, որ ուռով զինեալ ռազմիկ կը մատնանչէ: Այս իրողութենէն մեկնելով, «կափել» կը նշանակէ նաեւ հարուածել:

«Կափ»ը ծուղակ լարելու ալ ծառայած է, որմէ կազմուած է «կափուլ» (trappe) բառը: «Կափուլ»ի մէջ բռնուող գոհին վրայ թակարթը վերէն վար

կը գոցուի կափարիչի պէս: «Կափարիչ» բառը ծնած է «կափել» բայէն:

Գիշատիչներուն ատամները նախամարդուն կողմէ կոչուած են «կափ», որովհետեւ նկատուած են իրր ծուղակ, որոնց մէջ բռնուողը՝ ողջ դուրս չէր ելլեր: Գիշատիչներուն ատամներուն ակնարկելով, «կափատել» նշանակած է բզբտել: «Կափկափել» (ակռաները ցուրտէն կճռտել) բայն ալ կը վերագրուի «կափ» արմատին: Սակայն անիկա կրնանք նաեւ բնաձայն բառ նկատել:

«Կափչիլ» կը նշանակէ եզերքները իրարու վրայ գոցուիլ ատամներու պէս, որմէ «կպչիլ» բայը, որ զօրաւոր փակչիլ կը նշանակէ:

Կողպել, կղպել — Կը նշանակէ գոցել, բայց կղպանքով: Դուռ, սնտուկ, պահարան կրնան գոց ըլլալ, առանց կղպուած ըլլալու: «Կղպել»ը գոցելէ ետք, վրան կողպէք, փականք աւելցնել է: Կղպանքը զանազան ձեւեր եւ կատարելագործումներ առած է դարերու ընթացքին:

«Կուզպ բերան» կը նշանակէ կղպանքով գոցուած բերան, շատ զաղտնապահ բերան, որմէ զաղտնիք դուրս չ'ելլեր:

«Կուռլպ» բառին արմատը արաբերէն «քըֆըլ» բառին մէջ պահուած է:

Ծածկել — Արմատն է անստոյգ ծագումով «ծածուկ» բառը, որ կը նշանակէ թաքուն, պահուած:

Սկզբնական շրջանին՝ «ծածուկ» է ինչ որ ծածկի տակ դրուած է: Ծածկուիլը՝ փախուստ տալու համար պահուելու կամ թաքնուելու իմաստ չունի: Ծածկուիլը՝ պատսպարուելու համար ինքզինքը ծածկել է, ծածկոց գործածել է:

Ծածկը նախ ունեցած է պաշտպանութեան պաշտօն: Մերկ ստեղծուած նախամարդը, թէեւ պաշտպանուած էր թանձր ստեւոտ մարմինով, սակայն անասունէն տարբերելով՝ պահանջը զգացած է ինքզինքը ծածկելու բնութեան խայթոցներուն, արեւուն, ցուրտին, հովին դէմ, մանաւանդ խրստաշունչ կլիմաներուն պարագային: Աւելի զարգանալով՝ մարդը պահանջքն զգաց նաեւ ինքզինքը եւ իր մտերմութիւնը քողարկելու, արգիլելու տեսքը այն բանին, որ չենք ուզեր որ տեսնեն:

Պաշտպանուելու այս ընդհանուր պահանջքէն յառաջ եկած է հագուստը: Իբր հագուստ ծառայած են տերեւը, մորթեանին, զգեստը, քողը: Ապա շուտով ծածկոյթը զարդ դարձաւ, աստիճան կամ պաշտօն արտայայտելու ծառայոց, կաշին ու տերեւը դարձան մետաքս, փեհեզ, ոսկի եւ աղամանդ:

Յաջորդ հանգրուանով՝ մարդը պահանջը զգաց նաեւ պաշտպանուելու նոյնինքն մարդուն դէմ, մարմինը պահպանելու նաեւ զէնքի հարուած-

ներուն, թունաւոր նետերու եւ մահուան դէմ: Մածկոյթը գրահ դարձաւ: Դարձաւ ամբողջ բերդ:

Իսկ ընտանիքով պատուարուելու պահանջքին գոհացում տալու համար, ծածկը դարձաւ ամբողջ տանիք մը, ինչ նիւթէ ալ սարքուած ըլլալ:

Մարդ իր անձը ծածկելով չգոհացաւ, սկսաւ ծածկի տակ առնել նաեւ իր միտքերը, դիտաւորութիւնները: Մարդը դարձաւ «ծածկամիտ» եւ Աստուած կոչուեցաւ «ծածկագէտ»:

Սքօնել, քօղարկել — «Սքօղել» կը նշանակէ քօղով ծածկել:

Արմատն է հնդեւրոպական նախալեզուներէն ծնած «քօղ» բառը, որ սաստկական իմաստով դարձած է «սքօղ»:

«Քօղ»ը երեսի ծածկոյթ է, որ ըստ սանսկրիտ ստուգաբանութեան, «նրբօրէն հիւսուած» նիւթէ ըլլալու էր: «Քօղ»ը թափանցիկ ծածկոյթ է: Ան արեւի կամ հովի դէմ պաշտպանելէ աւելի, գործածուած էր ամօթխածութեան կամ սուգի իբր նշան: «Քօղ»ը գործածուած էր հարսի երեսը ծածկելու համար: Կաթողիկոսներն ալ, Մովսէս մարգարէի օրինակին վրայ, քօղ կը կրէին իբր նշան վեհութեան: Կիներու պարագային «քօղընկեց» ըլլալ կը նշանակէր անամօթ դառնալ, լկտիանալ:

«Քօղ»ը կարգ մը պարագաներուն մէջ համագօր էր դիմակին:

«Քօղագերծել» կը նշանակէ քօղը հանել, գաղտնիքը յայտնել: Իսկ «քօղարկել» կը նշանակէ քօղի տակ դնել, ծածկել:

Ղօղիլ — կը նշանակէ ամօթէն մղուած ծածկուել, գաղտնի տեղ պահուել, գետնի տակ մտնել, անշքանալ: «Ղօղիլ»ին դրդապատճառը յանցանք մըն է, սալթաքում մըն է, որուն պատճառով մարդը կը փնտռէ «ղօղուել»:

Արմատն է անստոյգ: Ոմանք նմանութիւն կը գտնեն «լողալ» բային հետ, ջուրի տակ ծածկուելու իմաստով:

Թաքչիլ — Իմաստն է զինք փնտրողներուն աչքերէն ֆիզիքապէս պահուել, ծածկուել: «Թաքչիլ»ը տեսնուելէ եւ գիտցուելէ խուսափել է:

Արմատն է «թաք», հնդեւրոպական նախալեզուներուն խումբին պատկանող հայ բնիկ բառ, որմէ «թաքուն» (ծածուկ, գաղտնի), «թաքստոց» (պահուելու տեղ), «թաքթաքուր» (ծուռումուռ ուղիներով) բառերը:

«Թաքցնել» կը նշանակէ գաղտնի տեղ պահել, ծածկել, որպէսզի պահածը չյայտնուի:

Պահելու եւ պահուելու ֆիզիքական այս բնիկ իմաստէն, բառը առած է երկրորդ նշանակութիւն, որ լատին նոյնարմատ taceo բառին նման «լռել» կը նշանակէ, սակայն ո՛չ թէ լուռ կենալու, չխօսելու իմաստով, այլ խօսելով հանդերձ՝ չյայտնելու, գաղտնի պահելու նշանակութեամբ, չյայտնելու բան

մը որ գիտէ:

Եթէ առաջին հանգրուանին «թաքչիլ, թաքցնել» բայերը ուզած են իրենց անձը կամ առարկայ մը ծածկել, ապա յաջորդ հանգրուանին նշանակած են նաեւ միտք մը ծածկել: Այս երկրորդ հասկացողութեան կը պատկանին «թաքուն խորհուրդ», «թաքուն ծրագիր» ասոյթները, որոնք գաղտնի պահուած միտք կամ ծրագիր կ'արտայայտեն:

3- ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒՄ

Պակսիլ, նուազիլ, քիչնալ, սակաւնալ, քերանալ, ատելնալ (առատելու), շատնալ, ածիլ, քազմանալ:

Նախամարդը կեանքի եւ արարչագործութեան խորհուրդին մօտէն ուշադիր եղած է: Իր շուրջ աճող եւ ապրող էակներուն բնոյթը քննած է, անոնց անելածներ ուսումնասիրած է: Մայր բնութեան գաղտնիքները սերտած է: Անոր մէջ տեսած է անեցուցիչ ուժն աշխարհի կենսունակութեան: Քարերը կը շատնան, բայց չեն «աւելնար», ինչո՞ւ ..., որովհետեւ «չեն աճիր», նշմարած է Նախամարդը:

Աշխարհը գործօն գոյութիւն է: Նախամարդը նկատած է որ աշխարհը նոյնը չի մնար, այլ տարուան չորս եղանակներուն հետ անդադար յեղաշրջումի մէջ է: Աշխարհը ամէն բոլորէ կա՛մ կ'աճի, կա՛մ կը նուազի: Նկատած է նաեւ, թէ ինչ որ գոյութիւն ունի՝ կա՛մ շատ է, կա՛մ քիչ է, իսկ մարդուն ձգտումը բաւարարութեան հասնիլ է: Այս պայմաններուն տակ ծնած են վերեւի բայերը:

Աճիլ — Արմատն է հայկական «աճ» բառը, որ ընդհանրացած է հնդեւրոպական լեզուներուն մէջ (յունարէն, լատիներէն, եւրն-):

«Աճ» նշանակած է բոյսի աչք, որմէ պիտի ծիլն կոկոնն ու ծաղիկը:

«Աճիլ»ը ծիլ տալով բազմանալ է, ներքին զօրութեամբ շատնալ է, անելով աւելնալ է: «Աճ»ը կեանքի ներգոր աւելումն է, կեանքի շարունակութիւնն է եւ ո՛չ թէ դուրսէն բերուած ներդրում է: Քարերը չեն «աճիր», այս պատճառով հանքային աշխարհը «անաճ» կոչուած է: Ինչ որ «կ'աճի», ներքին զօրութեամբ կ'աճի: ո՛չ քանակական համատեղումով եւ ո՛չ ալ արտաքին դիզումով, այլ ներքին ծնունդով, ինչպէս մազին կամ հասակին աճիլը: «Աճ»ը կը դրսեւորուի հասակի կամ քանակի աճով:

Բնուսական աշխարհին վերաբերող այս բառը նշանակած է նաեւ կենդանական կամ մարդկային աճ, սերնդագործութիւն:

«Աճ»ը կենսարանական իմաստէն բացի, առած է փոխաբերական իմաստ եւ նշանակած է նաեւ մտային զարգացում, որմէ «թերաճ միտք»: Այսօր

կը խօսուի «թերած» ժողովուրդներու մասին:

«Աճուրդի հանել» կը նշանակէ ապրանքի մը գինը անեցնելով ծախել: Աւելնալ, Առաւելուլ — Արմատն է «աւել»: «Աւել» բնիկ հայ բառ է, հնդեւրոպական նախալեզուներուն հետ առընչուած, որուն հիմնական իմաստը «օգուտ, շահ» նշանակած է: Նոյն արմատէն կազմուած են «առաւել» (առ+աւել), «առաւելութիւն» բառերը եւ «առաւելուլ» կամ «յաւելուլ» բայերը:

Նախամարդը օգտակարը, շահաւէտը նոյնացուցած է «աւելում» ի գաղափարին հետ, «աւելում»ը օգուտ նկատած է: «Աւելցնել»ն ալ՝ շահ: Նախամարդը, իր արտադրողական հնարքները չզարգացուցած, բնութեան արտադրութիւններով ապրած ու անոնց բարիքներուն ապաստանած է: Մարդը մայր բնութեան «աւելումներով» եւ «աճումներով» (արտադրութեամբ) կենդանի մնացած է:

«Աւելնալ»ը լաւին կամ նպաստաւորին աւելնալն է, քանի որ «աւելնալ»ը դրական շահ ու օգուտ նկատուած է: «Եթէ ձեր հաւատքը չաւելնայ հեթանոսներուն հաւատքէն աւելի, չէք կրնար երկինք մտնել»:

Բառին այս դրական իմաստին հետ հաւատարիմ մնալու համար, ուստի պէտք չէ ըսել «հոգեբաւ աւելցան», քանի հոգը օգուտ կամ շահ չէ: Կրրնանք ըսել՝ հոգեբաւ շատցան, բազմացան: Բայց բերքս, ընտանիքս, ուժերս, յոյսերս աւելցան:

«Աւելի» բառը քանակական իմաստ ունի, բայց իր քանակական աւելումին կցած է նաեւ ժամանակի յաւելումի իմաստը, քանի որ աւելցող բանը աւելի յետոյ է քան այն բանը որմէ կ'աւելնայ. «աւելի հին, աւելի երկար»:

«Աւելի» բառը ժամանակի յաջորդականութենէն եւ օգուտի կամ շահի իմաստներէն ետք՝ անցած է գերադրական կամ բաղդատական իմաստի. «ինձմէ աւելի հարուստ»:

«Աւելի» բառը կրած է նաեւ նշանակութեան աղաւաղում ու զեղծում, երբ դուրս գալով շահի եւ օգուտի դրական առաջին նշանակութենէն, ծնունդ տուած է «աւելորդ, աւելցուք» բառերուն, որոնք չեն խօսիր օգտակարի կամ շահաւէտի մասին, այլ՝ գերարտադրութեան, զեղծումի: Այս բառերուն մէջ՝ օգտակարը առած է թափօնի իմաստ:

Բազմանալ — Բայարմատն է «բազում» (շատ), որ հնդեւրոպական նախալեզուներուն սահմանումին մէջ բազմաթիւ պատկերներու արտայայտութիւնն է: «Բազում» կը նշանակէ «խիտ, հոծ, լայն, ստուար, հաստ, թանձր, հոխ»: Սակայն կը թուի, թէ հայերէն լեզուն այս իմաստներէն նախընտրած է որդեգրել սանսկրիտ «պահու» բառի իմաստը, որ կը նշանակէ «շատ»:

«Բազում»ը չի հակադրուիր «քիչ»ին, այլ կը հակադրուի «մէկ»ին. «մէկ»էն անդին՝ քանի՛ անգամ որ աւելի ենք, նո՛յնքան ալ կը «բազմանանք»: «Բազում»ը տեսակները չի շատցներ, այլ՝ նոյն տեսակին պատկանող անհատները, անոնց քանակը: «Բազմութիւն» կը նշանակէ նոյն տեսակի պատկանող անհատներու շատութիւն: «Բազմանալ» կը նշանակէ շատնալ, բայց նոյն տեսակին մէջ մնալով՝ միայն թիւով աճիլ: Մարդկութիւնը կը «բազմանայ», այսինքն՝ նոյն տեսակ սերունդի պատկանող անհատներու թիւը կ'աճեցնէ:

«Բազմապատկութեան» թուաբանական օրէնքն ալ նոյն տեսակի բազմացում կը նշանակէ: Թուաբանութեան մէջ՝ հաւը խնձորի հետ չեն բազմապատկեր, այլ նոյն տեսակի արժէքները:

Շատանալ, շատնալ – «Շատանալ» գրաբարի մէջ չի նշանակեր շատնալ կամ բազմանալ, այլ բաւարարուիլ, հերիքել, բաւարար համարիլ: «Սակաւուք շատանալ», կը նշանակէ քիչով գոհանալ: «Շատ է մեզ» գրաբարի մէջ կը նշանակէ «բաւարար է մեզի, կը բաւէ»:

«Շատ» կը նշանակէ բաւ: Իրենց այս իմաստով՝ «շատ, շատանալ» կը միանան լատինական նոյնարմատ sat, satis բառին, որ նմանապէս «բաւարար, բաւարարուիլ» կը նշանակէ:

«Շատ, շատանալ» բառերուն պաշտօնական ստուգաբանութիւնը «բաւարար» իմաստին վրայ, կցած է վայելքի եւ շէնութեան երկրորդ նշանակութիւն մը, ըստ որուն՝ թէ՛ մարդուն թէ՛ երկրի մը շէնութիւնը անոնց բաւարարութեան մէջ է: Շէն է երկիր մը եթէ բաւարար ջուր ունի եւ այս բաւարարութեան իբր հետեւանք, այդ երկիրը կարիքէ չի տառապիր: Շէն է նաեւ մարդը, որ գիտէ բաւարարուիլ, «շատանալ», ուստի վայելիլ: Ան որ չի գիտեր «շատանալ» (բաւարարուիլ), ո՛չ ալ կրնայ վայելիլ:

«Շատ» բառը «բաւարար»ի սկզբնական իր իմաստը յետագային յեղաշրջեց, առաւ իր ներկայ իմաստը եւ նշանակեց շատ, բազմաթիւ, մեծաքանակ. որմէ շատախօս, շատակեր..., եւն. բառերը: «Գնեմ սակաւոյ եւ վաճառեմ շատի»:

Քիչնալ – Պարսկական ծագումով «քիչ» (սակաւ, քանակութեամբ փոքր) բառը գրաբար լեզուն չէ պահպանած, այլ անոր փոխարէն նախասիրած է «սակաւ» բառը: «Քիչ»ը բաղդատական իմաստ ունի եւ կը նշանակէ անբաւարար քանակ՝ պահանջուած քանակին բաղդատած:

«Քիչնալ» կը նշանակէ նուազիլ թիւով, փոքրանալ քանակով:

Սակաւ, սակաւնալ – «Սակաւ» կը նշանակէ քիչ. «սակաւախօս, սակաւակեր, սակաւապէտ», «սակաւագին», «սակաւուք բանիւք» (քիչ բա-

ներով):

«Սակաւ» բառը գործիական ձեւն է «սակ» պարսկական բառին, որ տուրքի մը տեսակն էր: «Սակաւ» բառացիորէն կը նշանակէ «սակով», այսինքն՝ տուրքով:

– «Սակ»ը փոքրաքանակ ու թեթեւ տուրք էր: Յետագային «սակաւ»ը գրաբարի մէջ կորսնցուց տուրքի իր հիմնական իմաստը, աւելի շեշտեց տուրքին փոքր ու թեթեւ հանգամանքը, հոմանիշ դարձաւ «քիչ»ին եւ «քիչ» բառը դուրս դրաւ գրաբար լեզուէն:

– «Սակ» բառէն յառաջ եկած է նաեւ «ի սակս» (համար) բառը:

– «ի սակս» գրաբարի մէջ նախապէս կը նշանակէր սակին համար, ամէն առարկայէ զանձուող սակին համար: Յետագային «ի սակս» կորսնցուց «սակի համար» իր իմաստը եւ նշանակեց միայն «համար»․ «յո՞ր սակս» (ինչո՞ւ համար), «յայն սակս» (ասոր համար), «ի սակս հաշտութեան» (հաշտութեան համար):

«Սակ արկանել» կը նշանակէ սակի ենթարկել, զին կտրել: Եւ քանի որ զին կտրելը վիճարանութեամբ կ'ըլլայ, ուստի «սակարկել» բայը անցաւ աշխարհաբարին մէջ իր ուրոյն իմաստով:

Տակաւ – «Սակ» արմատին կը զուգորդուի նաեւ պահլաւական «տակ» բառը, որ նմանապէս «քիչ»ի իմաստ ունի, որմէ կազմուած է «տակաւ» բառը իր գործիական ձեւով: Տակ+աւ=տակաւ (քիչով):

«Սակաւ»ին եւ «տակաւ»ին իմաստի տարբերութիւնը այն է, թէ «սակաւ»ը քանակական քիչի իմաստ ունի, իսկ «տակաւ»ը՝ ժամանակական քիչի: Այսպէս՝ վճարումները կը կատարուէին «սակաւ առ սակաւ» (քիչ քիչ) եւ կը վերջանային «տակաւ առ տակաւ» (կամաց կամաց):

Նուազիլ – Արմատն է «նուազ», որ կը նշանակէ պահանջուած քանակէն պակաս: Իսկական արմատն է պարսկերէն «նիազ» բառը, որ կարիք կամ կարօտութիւն կը նշանակէ, որմէ հայերէն «աննիազ» բառը, որ անկարօտ կը նշանակէ:

«Նուազ»ը այն ինչն է, որուն բացակայութիւնը՝ մեզ քանի մը կարօտ կը դարձնէ: «Նուազ»ը կարիքին կողմէն պահանջուած քանակէն պակասող չափն է: Կարիք ու նուազ գիրար կը ստեղծեն: Նուազիլը պատկերացուած է իբր քանակական նուազում, ինչպէս ջուրին նուազիլը աւազանին մէջ: «Նուազ»ը յարաբերաբար այսինքն համեմատաբար նուազ է: Լիճին ջուրերը նուազած են, բայց լիճը լեցուն է ջուրով:

Կեանքին մէջ ամէն ինչ, ինքզինք բաւարարելու համար, իր գոյութիւնը ապահովելու համար՝ պահանջուած չափի մը կը կարօտի, որուն շնորհիւ կը շարունակէ գոյատեւել եւ իր ինքնութիւնը պահպանել: Լիճ մը լիճ ըլլա-

լու համար՝ պահանջուած չափով ջուր պէտք է ունենայ: Կեանք մը իր լրումը կատարելու համար՝ պահանջուած չափով ապրելու կարելիութիւններ պէտք է ունենայ: «Նուազ»ը այդ պահանջուած անհրաժեշտին խախտումն է, թէ՛ նիւթական թէ՛ բարոյական արժէքներու մարզէն ներս: Նուազ հաց, նուազ ազատութիւն...:

Պակսիլ — Արմատը անստոյգ է: Ըստ ոմանց՝ հայ բնիկ բառ է, ըստ ուրիշներու՝ գենդական, պարսկական կամ արաբական բառ: «Պակաս» կը նշանակէ թերի, ոչ ամբողջ: «Նուազ»ը կարիքի մը արտայայտութիւնն է, «պակաս»ը այդ կարիքն է, անոր ստեղծած պարապութիւնն է:

«Պակաս»ը գոյութիւն չունի, «պակաս»ը անհրաժեշտ բանի մը չգոյութիւնն է: Այս չգոյութիւնն է, որ կը դառնայ թերութիւն: Այսպէս՝ խելքը մարդուն համար անհրաժեշտութիւն նկատուած է, զայն չունեցողը կոչուած է «պակասամիտ»: Եթէ անհրաժեշտը չկայ, անոր տեղ «պակաս» մը կը ստեղծուի: Հացը թող «անպակաս» մնայ հայի սեղանէն, կը մաղթենք իրարու:

«Պակսիլ»ը անհրաժեշտ բանէն պակաս մնալ է: Անհրաժեշտ կրնան նկատուիլ հացը, ուժը, խելքը, ժամանակը, եւն: Անհրաժեշտ կրնայ նկատուիլ, մարդկային ապրուստի կամ ֆիզիքական այլեւայլ կարիքներուն կողքին, նաեւ մարդուն ստեղծած հասարակաց օրինաչափութիւնը, օրէնքը, կանոնը, ազատութիւնը, որոնց զանցառումը՝ բարոյական «պակաս» մը կը յառաջացնէ: Աւետարանին երիտասարդը հարցուց Քրիստոսին. «Պատուիրաններդ կատարած եմ մանկութենէս ի վեր, այժմ ի՞նչով «պակաս» եմ տակաւին»:

«Պակաս»ը կը հակադրուի ամբողջին, որ հայելին է կատարեալին:

Թերանալ — Կազմուած է բնիկ հայկական «թեր» արմատէն, որ նախապէս նշանակած է թռչունի թեւ: Թռչունի թեւի իմաստէն ներշնչուած, «թեր» (թեւ) բառը կ'արտայայտէ երկու իմաստ.

ա— «թեր» կը նշանակէ լանջ, կուշտ, ինչպէս թռչունին թեւը թռչունին կողքին: Այս իմաստէն կազմուած է «ընդթերակայ» (ընդ⁺թեր⁺ակայ) բառը, որ անձնաւորութեան մը կողքին (թեւի պէս) կեցող պաշտօնեայ, սարկաւազ կը նշանակէ:

բ— «թեր» կը նշանակէ կողմ: Այս իմաստէն յառաջ եկած է «թեր ուղէմ» ասոյթը, ուր «թեր» կը նշանակէ կողմ կամ կողմնակից, որմէ կողմնակցութիւն բառը: Իսկ կողմ բռնելը նկատուած է պակասաւոր կեցուածք, մէկ թեւ ունեցող թռչունին նման, որ չի կրնար իր թռիչքը հաւասարակշռել:

Այս պատկերէն ծագած են «թերի, թերութիւն» բառերը, որոնք կը նշա-

նակեն ոչ ամբողջ, ուստի պակասաւոր, անթեւ թռչունին պէս: Այս նշանակութեամբ կազմուած են թերաքամ (կէս քաշուած սուր), թերակղզի (կէս կղզի), թերուս (պակասաւոր ուսում ունեցող), թերած, թերահաւատ, թերգնահատանք, եւն., ուր բոլորը կը մատնանշեն ոչ ամբողջի իմաստը:

«Թերանալ» կը նշանակէ պակասաւոր ըլլալ, անկատար գործ ընել, իր լիութիւնը չիրագործել: Որուն հակառակն է «անթերի» գործը, որ կը նշանակէ ամբողջապէս կատարուած:

4- ՉԱՓԻ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ

Մեծ, փոքր, խոշոր, պզտիկ, կարճ, երկայն:

Այս բառերը մեզ կը մղեն հարց տալու, թէ Նախամարդը ի՞նչ չափանիշի հիման վրայ իրերը կոչած է «մեծ, փոքր, կարճ, երկայն»: Այլուստ նոյն հարցադրումը ի գորու կը մնայ նաեւ այսօր՝ ներկայ մարդուն չափանիշերուն համար եւս:

Հարցումին լաւագոյն պատասխանը՝ պիտի փորձենք բառերուն իմաստարանութեան մէջ փնտռել: Բայց ներկայ հանգրուանին՝ այս մասին գոհացուցիչ պատասխան մը բանածեւելու չափ բաւարար տեղեկութիւն չունինք:

Մեծ – Բազմաթիւ հնդեւրոպական նախալեզուներուն եւ հայերէնին յատուկ եղող բայարմատ է: Պարզ ու բացարձակ բառ է, նշանակելու համար ինչ որ Նախամարդը իր շուրջ կամ իր վերեւ նկատած է իբր սովորական չափէն վեր իրականութիւն, հասակ, ուժ, հարստութիւն: «Մեծ» հոմանիշ է շատին, զօրեղին, իշխանաւորին, հարուստին:

Բոլոր տեսանկիւններէն դիտելով՝ «մեծ» բառով արտայայտուած իմաստէն աւելի մեծ կամ բացարձակ բառ չենք գտնել: «Մեծ» բառով ըսուած է ամէն ասելի մեծութիւն: Աւելի մեծ համաչափութիւն ստեղծելու համար՝ մարդը ուրիշ բառ չէ յօրինած, այլ «մեծ» բառը կրկնած է զանազան ձեւերով. «մեծամեծ, մեծդի, մեծագօր, մեծագոյն, եռամեծ, ամենամեծ»:

«Մեծ» արմատէն կազմուած են «մեծանալ, մեծարել» բայերը:

«Մեծանալ» կը նշանակէ բոլոր իմաստներով մեծ դառնալ. տարիքով, հասակով, խելքով, զօրութեամբ, տարածքով:

«Մեծարել» կը նշանակէ մեծի պէս յարգել, մեծի վայել յարգանք ցոյց տալ, «մեծացուցանել»:

Փոքր – Հնդեւրոպական նախալեզուներուն ընտանիքին պատկանող եւ հայաձայն «փոքր» բառը կը նշանակէ բոլոր մակարդակներու վրայ ինչ

որ պզտիկ է չափով, որակով, տեւողութեամբ, ժամանակով: «Մեծ» բառին նման, «փոքր»ը հայ լեզուի պարզագոյն բառերէն է, որոնք հոմանիշ չունին եւ ընդհանրական գործածութեան կը ծառայեն:

«Փոքր»ը ստորակայական արժէք չ'արտայայտեր, թերզնահատանք չի նշանակեր:

«Փոքր»ը քիչի կամ թերի նշանակութիւն չունի: «Փոքր»ը բաղդատական չափանիշ է: «Փոքր»ը՝ հասակի դասակարգ մը ցոյց կու տայ:

«Փոքր»ը հականիշն է «մեծ» բառին: Նախամարդը մին տեսած է մեծ, միւսը՝ փոքր եւ ընդունած է իրերու այս դասաւորումը, առանց զանոնք այլապէս որակելու: «Փոքր» մարդը մարդատեսակ մըն է, ինչպէս սեւամորթը: Աշխարհիս վրայ «մեծ»ն ալ կայ, «փոքր»ն ալ կայ, երկուքն ալ մարդկային իրականութեան կը պատկանին: Սակայն նախամարդը նախընտրած է «մեծ»ը: Այս պատճառով՝ դարեր ետք՝ «փոքր»ը իր սկզբնական իմաստէն շեղած է եւ առած է թերզնահատուած իմաստ:

«Փոքր» հոմանիշ դարձած է նաեւ կարճ ժամանակի, տարիքի, փոքրիկ տղու:

«Փոքրել» նշանակած է կտրելով պզտիկցնել, պակսեցնել՝ բաղդատած նախորդ չափին, ինչպէս «մազերը փոքրել», զգեստը կարճեցնել:

Պզտիկ — Գրաբարը չունի այս բառը, ինչպէս որ չունի «քիչ, գոց» բառերը: Բառին ծագումը պարսկական «պըստ» արմատն է, որուն հետեւելով՝ «պզտիկ» բառը նախապէս եղած է «պստիկ»:

Ասիկա «փոքր» բառին արհամարհուած քոյրն է: «Պստիկ» կոչած են ինչ որ ցած է, կարճահասակ, է, թերի է: Սակայն աշխարհաբար լեզուն այս բառը իր բառամթերքին մէջ պահպանելով՝ իմաստն ալ քաղցրացուցած է, անոր տալով նաեւ փաղաքուչ ձեւեր, ինչպէս՝ «պզտիկ, պտիկ, պիտիտիկ»:

Խոշոր — Հին հայերէնին մէջ «խոշոր» եւ «խոժոռ» գիրար փոխանակող բառեր եղած են: Մառայած են Ֆիզիքական կամ նիւթական իմաստ արտայայտելու: «Խոշոր» նշանակած է ոչ նուրբ, հաստ, անտաշ, կոշտ իրեր, զնահատուած՝ ըստ մարդուն շօշափելիքին: Իսկ «խոժոռ» նշանակած է տեսքի, դէմքի, կերպարանքի տհաճելիութիւն, զնահատուած՝ ըստ մարդուն տեսանելիքին:

«Խոշոր»ը Ֆիզիքական, տարածքային ծաւալ կ'արտայայտէ, ինչպէս «խոշորացոյց» բառը զայն կը մատնանշէ: «Խոշորաբարք» կոչուած են ոչ նուրբ կենցաղ ունեցող ցեղերը, ինչպէս որ «խոշորազգեստ» կոչուած են ճզնաւորին անփափուկ հանդերձները: Կորին Մարաստանի բնակիչները կոչած է «խեցքեկագոյն եւ խոշորագոյն լեզու» ունեցող, կոշտի իմաստով:

Փայտ մը յղկելու եւ նրբացնելու ատեն անկէ աւելցած տաշեղն ու փրշ-
րանքը կոչուած են «խոշոր»:

«Խոշոր» եւ «մեծ» բառերուն իմաստը կարելի չէ իրարու հետ նոյնաց-
նել, եւս առաւել՝ շփոթել: Կարելի չէ մին միւսին տեղ գործածել: «Խո-
շոր»ին Ֆիզիքական իմաստը առնչուած չէ «մեծ»ին աննիւթական իմաս-
տին հետ: «Մեծ»ը հոգեկան մեծութիւն է (մեծաւոր, մեծարանք): Հետեւա-
բար «խոշոր» բառին «մեծ»ի իմաստով արեւելահայերէնի մէջ գործածու-
թիւնը սխալ է, ինչպէս «խոշոր անձնաւորութիւն» կամ «խոշոր ձեռնարկ»
ըսելը, «մեծ»ի իմաստով:

Կարճ — «Կարճ» բառը կրնայ յառաջ եկած ըլլալ սանսկրիտ «կարտ»
արմատէն, որ կը նշանակէ կտրել: Կարճ կը նկատուի այն որ պահանջուած
հասակը կամ երկայնքը չունի, ըլլա՛յ քանակական, ըլլա՛յ ժամանակի, ըլ-
լա՛յ տարածքի իմաստով: «Կարճ»ը չէ անած ըստ բաւականին: «Փոքր»ը
թերութիւն չէ, «կարճ»ը թերութիւն է:

«Կարճ» է ինչ որ կտրուած է, պակասուած է, զեղչուած է: Ի բնէ կարճ
գոյութիւն չունի: «Կարճ»ը արկած է բնութեան մէջ:

Կարճ կեանք՝ Նախամարդուն համար նշանակած է կարճուած կեանք,
ընդհատուած կեանք, ընդմիջուած տեւողութիւն: «Կարճատեւ» կեանքը ար-
կածի հետեւանք է:

«Կարճ ի կարճոյ» պատմել կը նշանակէ կրճատուած պատմել, պատ-
մութեան մը բնական ընթացքը կտրատելով:

«Կարճել» բայը կը նշանակէ կտրելով կարճեցնել: Նոյն արմատէն
ծնած է «կարճատել» բայը, որ կարճ կարճ կտրել կը նշանակէ եւ որ աշ-
խարհարարին մէջ «կրճատել» դարձած է:

Բանասէրներ կան, որոնք կրտել (ներքինացնել) բային արմատը կը
կցեն «կարճ» բառին:

Երկայն — Իբր արմատ ունի հայկական «երկ» բառը, որուն աւել-
ցուած «այն» եւ «ար» մասնիկները «երկայն» եւ «երկար» բառերը կազ-
մած են:

«Երկայն»ը ֆիզիքական երկայնութիւն է (երկայնահասակ): «Երկայն»ը
թէ՛ ուղղահայեաց (բարձր) թէ՛ հորիզոնական (հեռու) տարածութեան հա-
մար կը գործէ: Իսկ «երկար»ը ժամանակի կամ տեւողութեան երկարութիւն
կ'արտայայտէ (երկարատեւ):

Կարճն ու երկայնը յարաբերական իմաստ ունին: Ամէն ինչ իր շրջա-
նակին մէջ կարճ կամ երկայն է:

Նախամարդը ի՞նչ չափանիշի վրայ կը հիմնաւորէր բանի մը կարճ կամ
երկայն ըլլալը: Բազդատութեան եզրը ո՞րն էր Նախամարդուն քով: Հար-

ցումը այսօր ալ կրնայ զօրել նաեւ մեր պարագային, քանի որ նոյն չափանիշերը անդիտակցօրէն ժառանգած ենք Նախամարդէն:

Ենթադրարար կրնանք պատասխանել, թէ Նախամարդուն համար՝ «երկայնի ու կարճ»ի իբր չափանիշ կրնայ ծառայած ըլլալ անձի մը Ֆիզիքական չափը՝ հասնելու համար ծառի մը ցած կամ բարձր ճիւղերուն կամ պտուղներուն, եւ կամ նոյնին կարողութիւնը՝ թշնամին ու գազանը նիզակով կամ նետով կարճ կամ երկար հեռաւորութեան վրայ պահելու կամ հարուածելու:

5- ԵՆԹԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԶԳԱՅՈՒՄ

Շոք, հովանի, ստուեր:

Տիեզերքի հսկայ երկնակամարին տակ ապրող Նախամարդը ինքզինք միշտ բանի մը «տակ» զգացած է. ամպերուն, երկինքին, արեւուն, աստղերուն, լեռներուն, անտառներուն, աստուածներուն: Այս կացութիւնը արտայայտուած է վերեւ նշուած բառերով, զորս այսօր իրարու իբր հոմանիշ կը գործածենք, մինչ իրենց ծագումնային հանգրուանին մէջ՝ տարբեր իմաստներ ունեցած են:

Հովանի — Բառին արմատն է «հով», որ կը նշանակէ զով, ցուրտ: «Հով» արմատակից է «հեւ, հոգ, հոգի» բառերուն հետ, որոնք յառաջ եկած են հնդեւրոպական նախալեզուներու «փու» = փչել բայարմատէն: Ուր «հով» է, հոն զով է, հոն հով կը փչէ:

Այս իմաստէն կազմուած են «հովոց» (զով տեղ, ամառանոց), «հովանոց», այսինքն՝ շուք տուող, «հովանի» (ծառի շուք, ամպի շուք) բառերը: «Աւուրք իմ որպէս հովանի անցին»:

«Հովանի»ի գլխաւոր պատկերացումն է ծառը, իր շուքով: Ծառերը վաղուց եւ բազմաթիւ ազգերուն մօտ վայելած են պաշտամունքային յարգանք: Ծառերը հասակով հսկաներ էին այդ շրջանին: Անոնց շուքը խորհրդանշած է աստուածներուն ներկայութիւնը եւ պաշտպանութիւնը իրենց երկրպագուներուն վրայ:

Նախամարդը «հովանի» (զով եւ շուք տեղ) փնտռած է ծառերուն տակ՝ արեւուն ճառագայթներուն դէմ պատսպարուելու, ջերմութեան դէմ պաշտպանուելու եւ աստուածներուն հովանաւորութիւնը վայելելու համար: Որուն հետեւանքով «հովանի» առած է նաեւ պաշտպանութեան կամ պատսպարանքի նշանակութիւն: «Հովանի» բառէն յառաջ եկած է «հովանաւորութիւն», որուն պարզեւած շուքը՝ պաշտպանութեան եւ մեծարանքի շուք նշանակած է:

Ստուեր — «Ստուեր»ը շուք չէ, ո՛չ ալ հոգանիի իմաստ ունի: «Ստուեր»ը թէ՛ մարդուն, թէ՛ առարկային իր հասակին շուրջ ձգած շուքն է: «Ստուեր»ը նախընտրաբար մարդու շուք նշանակած է:

«Ստուեր»ը մեր տեսութեան առջեւ գոյութիւն ունի, բայց ֆիզիքապէս շօշափելի չէ, ինչպէս մարդուն պատկերը որ կը ցոլայ ջուրին մէջ: «Ստուեր»ը առած է փոխաբերական կամ այլաբանական իմաստ, իբր իրականութեան կամ մարդուն կրկնեւելոյթը: Երբ «ստուերախաղ» կ'ըսենք, մարմնի մը շարժուն շուքերով ստեղծուած խաղերը կը հասկնանք:

«Ստուեր»ը առած է նաեւ անցողականի իմաստ. «Ստուեր են կեանք մեր ի վերայ երկրի»: Կեանքը ստուերի պէս կ'անցնի: Անդեանական կեանքը ներկայ կեանքին հետ բաղդատուած՝ «ստուեր» համարուած է:

Այս պատճառով «ստուեր» առած է նաեւ ուրուականի իմաստ: Մեռեալ հոգիները կը բնակին «ի ստուերս մահու»: Կ'ըսենք «ստուերներու աշխարհ» ու կը հասկնանք անիրական աշխարհ, զայն կը նոյնացնենք մեռելներու աշխարհին հետ, որուն համար՝ իրարու կը մաղթենք «կեանք անստուեր»:

Շուք — Ըստ սանսկրիտ եւ սումերական իմաստին, շուքը «փայլ» նշանակած է եւ ոչ թէ ստուեր: Իսկ ըստ պարսկական արմատին, շուքը հոմանիչ է պատիւի ու յարգանքի, փառքի ու վեհութեան, որուն համար՝ «անշքանալ»ը փառքէ զրկուիլ կը նշանակէ:

«Շուքը ծանր է», կ'ըսենք ժողովրդային լեզուով, պատկառելի անձի մը մասին խօսելով: Ընդհակառակն՝ «անշուք» կը կոչենք աննկատ կամ անյայտ կեանք մը, եւ «շքեղ» կ'որակենք ճոխ հանդէս մը: «Շքախումբ» կը կոչենք անձնաւորութեան մը ընկերացող պատուախումբը, եւ արժանաւորին «շքանշան» կ'ընծայենք իբր պատիւի արտայայտութիւն:

Արդեօք «շուք» բառին այս նշանակութիւնը անապատի վրաններուն շուքին հետեւանքն է կամ ակնարկութի՛ւն մը, ուր վրանն ու անոր տարածած շուքը ո՛րքան մեծ են ա՛յնքան վրանին բնակիչը մեծանուն է: Անձը մեծ, վրանը մեծ, շուքն ալ մեծ...: Մեծ ծառերուն շուքը մեծ կ'ըլլայ:

6- ՑԱԻՆ ԶԱՓԱՍԻՃԱՆ

Տառապանք, նեղութիւն, տանջանք, լլկանք, չարչարանք, խոշտանգում, վիշտ, ցաւ, անձուկ:

Մարդուն բաղադրիչ մասերն են մարմինը, միտքը եւ հոգին, եւ իր իւրաքանչիւր բաղադրիչ անդամին համեմատ՝ մարդը ցաւ մը ունի. մարմնի ցաւ, միտքի ցաւ, հոգիի ցաւ: Մարմնին ցաւը տարբեր է, հոգիին ցաւը տարբեր: Իւրաքանչիւր ցաւին համեմատ նախամարդը վերեւ նշուած բառերը

յօրինած է:

Այս ցաւերը միայն մարդու բնութեան յատուկ են. մարդը կը տառապի, կը տանջուի, կը վշտանայ, կը ցաւի, եւն.: Անասունները ո՛չ կը տառապին, ո՛չ կը վշտանան, այլ միայն ցաւ կը կրեն:

Յաւը ողջերուն բաժինն է: Մեռեալները ցաւ չունին, գէթ այս աշխարհիս մէջ:

Տառապանք — կը թուի ծագած ըլլալ ասորական «տառեպ» բայէն, որ կը նշանակէ «յոգնեցնել, հոգին բերանը բերել», սրտի տրոփ պատճառել: Մարդուն «տառապանք» պատճառող ազդակը Ֆիզիքական չէ: «Տառապանք»ը հոգիին ցաւն է, անձկութեան հոգեվիճակ է քան թէ Ֆիզիքական ցաւ: «Տառապանք»ին պատճառը մարդու մարմինէն դուրս կը գրտնուի, բայց մարմինն ալ կ'ազդէ:

«Տառապանք»ը ցաւի սպասում է, սպասման ցաւագին վիճակ է, հակառակութեան մը դիմաց անձկութիւն է: Այս պատճառով «տառապանք» նշանակած է նաեւ մարդու «բռնաբարում»:

Նեղութիւն — Բառին ծագումը ստուգելի կը մնայ: Արմատն է «նեղ», որ կը նշանակէ նեղ տեղ, ծերպ, նուրբ անցք, որոնք մարդուս շարժելու ազատութիւնը կը կաշկանդեն:

«Նեղութիւն» բառին մեկնակէտը Ֆիզիքական սեղմում է, տեղի սահմանափակութիւն է, որ կը ճնշէ մարդուն ազատ շարժումներուն վրայ եւ նեղութիւն կը պատճառէ: «Ժողովուրդն նեղէ զքեզ», ըսին առաքեալները ամբոխէն պաշարուած Յիսուսին: Այս պատկերացումին հիման վրայ է, որ ծովը երբ ցամաքի միջեւ կը սեղմուի, «նեղուց» կը կազմէ: «Նեղմիտ» կոչուած են անհորիզոն մարդիկը:

Իր Ֆիզիքական արտայայտութենէն բառը փոխադրուած է հոգեկան վիճակին, դարձած է հոգեկան անել, կաշկանդուածութիւն, ուստի «նեղութիւն», «նեղսրտութիւն»: Նեղութիւն պատճառողները կոչուած են «նեղիչք». «Զի՞ բազում եղեն նեղիչք իմ»:

Աշխարհարարը, «նեղ» բառին Ֆիզիքական եւ հոգեկան իմաստին հետեւողութեամբ, երկու տարբեր բայեր ստեղծած է. նեղնալ եւ նեղանալ: «Նեղնալ» բայը իր Ֆիզիքական սեղմուածութեան իմաստը պահպանած է. «զգեստս վրաս նեղցաւ»: Իսկ «նեղանալ» բայը՝ վշտանալու, իր հոգեկան կաշկանդումի նշանակութիւնը առաւ:

Տանջանք — Յառաջ եկած է պահլաւական «տանջ» արմատէն, որ կը նշանակէ Ֆիզիքական շարժարանք, ճնշում, սեղմում, կիրարկուած նաեւ իրր պատժամիջոց, որմէ «տանջարան» (տանջանքի վայր) բառը:

«Տանջանք»ը հոգեկան տառապանք չէ: «Տանջանք»ը ֆիզիքական պատիժն է, մանաւանդ թէ յանցանքի դիմաց հատուցում է: «Տանջանք»ի արժանանալը պատիւ չի բերեր, քանի որ յանցաւորները կը տանջուին, քանի «տանջանք»ը յանցանք կ'ենթադրէ, վերապահուած է յանցաւոր կամ մեղաւոր մարդուն: «Տանջել» մէկը, զայն յանցաւոր համարիլ է: «Զիս մի տանջեր» կը նշանակէ «զիս յանցաւորի տեղ մի դներ»:

Վիշտ — Պահլաւական արմատով այս բառը կ'արտայայտէ մարդուն կամքին պարտադրուած ամէն տեսակ հակառակութիւն, նեղութիւն, ֆիզիքական յոգնութիւն, զրկանք կամ աշխատանք: «Վիշտ»ը ցաւին ընդհանուր անունն է:

«Վիշտը» դէմք չունի, ան ամէն տեսակ հակառակութիւն ու վիրաւորանք է, վիշտը մարդուն հանգիստը կը խանգարէ ու երջանկութիւնը կ'աւրէ:

Մարդ իր վիշտին մէջ առանձին կը մնայ, այս պատճառով «վշտահար» մարդը «վշտակից եւ վշտակիր» հոգիներ կը փնտռէ:

Ծաւ — Հիւանդութեան կամ ախտի մը պատճառած բարդութիւնն է: «Ծաւ»ը մարմնական ցաւ է: «Ծաւ»ը կը կրենք մեր մարմնին անդամներուն մէջ, եւ ո՛չ թէ մեր հոգիներուն մէջ:

«Ծաւ» բառը կը կցուի հիւանդ կամ վիրաւոր անդամին անունին եւ ըստ այնմ կը կոչուի կողացաւ, յողացաւ, լերդացաւ, աչացաւ: Հիւանդութենէ մը բռնուած մարդը կը կոչուի «ցաւագար»:

Սակայն «ցաւ» բառին սանսկրիտ եւ հնդեւրոպական արմատը կ'ակնարկէ «այրիլ»ի նախնական իմաստին, ինչ որ թելադրել կու տայ, թէ կատարեալ առողջ ծնած եւ ընկերային բարդութիւններէն զերծ նախամարդուն կրած առաջին «ցաւ»ը, ցաւի առաջին փորձառութիւնը՝ կրակին պատճառած այրուածքը եղած է: «Սիրտս ցաւցուցիր» ըսել է «սիրտս այրեցիր», սրտիս այրուածքի ցաւ պատճառեցիր: «Ոչ զգայ զցաւ հրոյ մարմին մեռեալ»:

«Ծաւ»ը իր ծագումին մէջ իբր պատիժ նկատուած չէ, թէեւ Ս. Գիրքը ցաւը մեղքին հետեւանք կը նկատէ, ինչպէս ծննդարեւորութեան ցաւը՝ պատիժ Եւայի մեղքին:

Չարչարանք — Արմատն է «չար» (բաղդատել արարերէն «չար» բառին հետ): «Չար» կը նշանակէ գէշ, վատ, ոչ արի: «Չար» է ինչ որ վնաս կը բերէ, գէշութիւն կը պատճառէ:

«Չար»ը յատկապէս պատկերացուած է իբր հարուած, զոր մարդ կը ստանայ: Եթէ «ցաւ»ը այրուածքի ցաւ էր, «չար»ը հարուածի հետեւանք

է: Այն բանը որ մարդուն հարուած հասցուցած է, «չար» նկատուած է: Գէշ կամ վատ դէպքերը՝ հարուած նկատուած են նախամարդուն կողմէ: Ով որ կը հարուածէ, ան եւս չար է:

«Զչարել» կը նշանակէ չարախօսել, աշտինքն՝ խօսքով հարուածել: «Չարչարել»ը («չար» բառին կրկին գործածութեամբ) կրկին հարուածել է: «Չարչարանք»ը հարուած հարուածի վրայ ստանալ է:

Հարուածի նախնական իմաստին իբր հետեւանք, «չարչարել» նշանակած է նաեւ կաթը հարել՝ անկէ իւղ ստանալու համար. «Կաթն չարչարելով լինի իւղ»:

Լլկանք — Կազմուած է «լլուկ» կամ «լելուկ» բառէն, հիմնուելով «լլը» հայ արմատին վրայ: «Լլկել» կը նշանակէ «ցնցել, աջ ու ձախ շարժել», ծառի պէս ցնցումներու ենթարկել:

«Լլկել»ը մարդը Ֆիզիքապէս ցնցելով, թօթուելով չարչարել է (որմէ նաեւ լլկել = բռնաբարել): «Լլկանք»ը մարդը կը թօթուէ ինչպէս քամին՝ պտղատու ծառը: Մարդս կը լլկուի իրերայաջորդ եւ հակադիր պատահարներու հարուածներուն տակ, նաեւ հոգեկան ցնցումներով, մե՛րթ պաղէն ու տաքէն, մե՛րթ ուրախութենէն ու տխրութենէն: «Ուստի՞ են լլկանք մերթ ի ցրտոյ, մերթ ի խորշակէ»:

Տաժանք — Ան ստուգարանօրէն նոյնացած է «դաժան» բառին հետ, որ լեզի կը նշանակէ: Երկու բառերուն արմատն է զենդական «դաժ» կամ «տաժ» բառը, որ իր ծագումնալին իմաստով «այրիլ» նշանակած է:

Այս արմատէն ծագած է «տաժանք»ը, որ չարչարանք եւ նեղութիւն կը նշանակէ, իսկ «տաժանիլ»ը՝ տառապիլ, չարաչար աշխատիլ կը նշանակէ:

«Տաժանք»ը անհանգիստ վիճակ մըն է, որ հետեւանքն է յոգնութեան, նեղութեան, վիշտի, որոնց մէջ մարդ կ'իյնայ:

«Տաժանք»ի պատճառած ցաւը իր զենդական արմատին մէջ այրուածքի նմանցուած է, ինչպէս որ «ցաւ» բառն ալ, իր սասկրիտ արմատին մէջ, այրուածքի նշանակութիւն ունէր: «Տաժանք»ը կրակէ շապիկ է:

«Տաժանք»ը նեղութեան մը պատճառած լեղիութիւնն է, կծուութիւնն է, աշխատանքին ու յոգնութեան արտադրած թթու քրտինքն է, որ մորթը կ'այրէ եւ մարդուն վիճակը կը դարձնէ «տաժանակիր», անտանելի:

Խոշտանգել — Պարսկական արմատով բառ է, որուն նշանակած չարչարանքը յատուկ գործիքի մը պատճառած տանջանքն է, ինչպէս գելարանին, ձողկարանին կամ զանահարութեան պատճառած ցաւերը իրենց գործիքին յատուկ չարչարանքներ են: «Տանջանք»ի յատուկ եղող

այս գործիքի որպիսութիւնը կը մնայ ստուգելի: Աճառեան զայն կը կարծէ ընտրուել իբր «Ահրիմանի չար արարածները չարչարելու գործիք»:

«Խոշտանգ»ը ճնշումի պատիժ է: Մարդը «խոշտանգ»ի կ'ենթարկէին իր գործած կամ չգործած յանցանքը խոստովանցնելու համար, կամ անոր մերժած տեսութիւն մը անոր բռնի դաւանիլ տալու համար: «Մի՛ գոք խոշտանգանօք անելի քրիստոնէութիւն», կը յանձնարարէին Եկեղեցւոյ Հայրերը:

Անձուկ – Հնդեւրոպական նախալեզուներուն պատկանող արմատ, որուն նախնական իմաստն եղած է «նեղ, դժուար»:

«Անձուկ» բառը կը տարբերի «նեղութիւն» բառէն, այն իմաստով, որ «նեղութիւն»ը ամէն կողմէ ճնշող սահմանափակուածութեան արդիւնք է, մինչդեռ «անձուկ» բառը կ'ակնարկէ նեղ անցքի մը կամ կիրճի մը պատճառած դժուարութեան, մարդու անցուղարձը դժուարացնող:

Կեանքը նմանցուած է կիրճի մը, որ արգելք կը հանդիսանայ մարդուն հանգիստ յառաջդիմութեան եւ իր փափաքներուն իրականացումին: Կեանքը կը կոչուի «անձուկ կեանք», նեղ անցքի պատկերացումով: Այս վիճակը «անձկութիւն» կը յառաջացնէ մարդուն սիրտին մէջ: «Անձկութիւն»ը այն հոգեվիճակն է, որ մարդուն սիրտը անբաւարարուած կը թողու, ինչպէս պապակը՝ ծարաւած մարդը:

Եւ չիրագործուած փափաքներուն պատճառով, «անձուկ» բառը առած է նաեւ կարօտի կամ փափաքի իմաստ, որմէ կազմուած է «անձկալ» բայը (կարօտով փափաքիլ), «անձկալի» (կարօտագին):

7- ՀԱՆՈՅՔԻ ԱՇԽԱՐՀ

Ուրախութիւն, խնդութիւն, ցնծութիւն, հաճոյք, հրճուանք, վայելք, բերկրութիւն, զուարճութիւն, զուարթութիւն, խայտանք, գոհութիւն, հանգստութիւն:

Մարդը ունի ապրումներ, թէ՛ ուրախ թէ՛ տխուր երեսներով: Յաւի դիմաց՝ կայ նաեւ ուրախութիւն:

Տեսանք մարդու ցաւերուն տխուր ստեղծաչարը, այժմ ներկայացնենք մարդուն ուրախութեան պահերը: Ինչպէս որ միայն մարդը տառապելու կարողութիւն ունի, նոյնպէս ալ միայն մարդը ուրախութիւնը կրնայ վայելիլ:

Փորձենք զանազանել անոր վայելած կամ պատկերացուցած ուրախութեան զանազան կերպարանքները:

Ուրախութիւն — Բառին բուն ձեւն է «խուրախ» (որմէ «ուրախ», «խրախ» եւ հակառակը՝ «տ⁺խուր»)։ «Սուրախ» կը նշանակէ հանգիստ (արարեբէն «բահա»), ազատ ժամանակ, զուարթագին վիճակ։

«Ուրախութիւն»ը ուրիշներու հետ բաժնուած «հանգիստ»ի պահն է։ «Ուրախութիւն»ը հիւրասիրութեան մը «հանգիստ»ն է։ «Ուրախութիւն»ը կամ «խրախութիւն»ը յատկապէս խնջոյքի մը պարգեւած վայելքն է, որմէ նաեւ «խրախճանք» բառը։ Անառակ որդիին հայրը «ուրախութիւն» սարքեց իր զաւակին վերադարձին առիթով եւ երգերուն ու պարերուն ձայնը երէց որդիին բարկութիւն պատճառեց։

Այս նպատակին համար, «ուրախութիւն» սարքելու յատուկ վայր կար, ինչպէս թատրոնի համար՝ թատերասրահ կամ ներկայ տուններուն մէջ մեծ ճաշասենեակ։ «Շինեաց տունս խրախից» կամ «վայելչական տեղի խրախից»։

Կոկորդ կշտացնելու հաճոյքէն բացի՝ «ուրախութիւն»ը խնջոյքին ստեղծած մթնոլորտն ու մասնակցողներուն վայելած գոհունակութիւնն ալ է։ «Ուտէին ըմպէին եւ ուրախ լինէին»։ «Ուրախ եղէց ընդ բարեկամս»։

Արշակ Բ-ի Անյուշ բերդի բանտարկութիւնը թիթեւցնելու համար՝ Դրաստամատ ուզեց իր արքային հետ «ուրախ լինել», սեղան սարքել եւ վերապրիլ անցեալի երջանիկ օրերը։ Դրաստամատ իր «բնիկ» արքան երջանկացնելու համար՝ խրախճանքի մը պարգեւած ուրախութենէն դուրս՝ աւելի բաղձալի ժամանց չերեւակայեց։ Մնճոյքի պատճառած ուրախութիւնը յետագային առաւ ամէն տեսակ ուրախութեան իմաստ. «Ուրախ լեր Սեկեղեցի», այսինքն՝ հրճուէ՛ ու զուարճացի՛ր։

Խինդ, Խնդութիւն — «Սինդ»ը դէմքին վրայ արտայայտող ուրախութիւն է։ Արմատն է հնդեւրոպական նախալեզուներուն պատկանող հայերէնի բնիկ «խինդ» բառը։

«Սինդ»ը, նախնական շրջանին, կրնայ խնդուք պատճառող բոյսի մը անունն ալ ըլլալ (որմէ մոլեխինդ բառը)։ Յետագային՝ նոյն խնդութիւնը պատճառող որեւէ դէպք։ Մարդկային «խինդ»ը, իր դրդապատճառին մէջ, կրնայ ըլլալ «չարախինդ», եւ կամ «բարեխինդ», որմէ «խնդակցութիւն» բառը։

«Սինդ» արմատէն յառաջ եկած է «խնդալ» բայը, որ ծագումնային իմաստով նշանակած է ո՛չ թէ խնդալ ու ծիծաղիլ, այլ ուրախանալ, հրրճուիլ, երջանիկ ըլլալ. «Սնդա՛, Մարիամ»։ Ուրախացի՛ր Մարիամ...։

«Սնդալ»ը արտայայտութիւնն է երջանիկ կամ գոհ վիճակի մը։ Այս իմաստով՝ աշխարհաբարն ալ կ'ըսէ. «Այս մարդը կեանքին մէջ չէ խնդացած», այսինքն՝ երջանիկ չէ եղած։

«Սնդալ» բայը ծառայած է նաեւ նամակագրութեան կամ այլ առիթ-

ներով զիրար ողջունելու կամ իրարու հրաժեշտ տալու, «խնդալ ասել» բանաձևերն տակ:

«Խնդալ», ժամանակ մը ետք, անցած է աշխարհաբարեան խնդալու, ծիծաղելու ներկայ իմաստին, քանի որ ծիծաղն եւ խնդուքը ուրախութեան անմիջական արտայայտութիւններն են:

Չուարթութիւն — «Չուարթ» բառին արմատը կը գտնուի հնդեւրոպական նախալեզուներուն «հարթ, արթ, արթուն» բառերուն մէջ, որ «վերցատկեր»ու կամ կայտուելու նշանակութիւն ունին: «Չուարթ» կը նշանակէ արթուն, խնդունեցես, պայծառ: «Գինի ուրախ առնէ, իւղ՝ զուարթ»:

«Չուարթութիւն»ը մտքի պարզեւած իմացական ախորժակն է:

«Չուարթութիւն»ը միշտ պատրաստ կամ տրամադիր մարդու հոգեվիճակ է, հոգիի արթնութիւն է, «զուարթ յօժարութիւն» է:

«Արթուն»ը վազող ջուրին պատկերն է եւ ո՛չ թէ լճացած ջուրին: Նախամարդը «արթնութիւն»ը կեանքի ու կենսունակութեան նշան սեպած է, մինչդեռ քունը՝ մահուան:

«Չուարթուն» բառը աշխոյժ, ծառայելու պատրաստակամ կը նշանակէ: Հրեշտակները կոչուած են «զուարթուն», իբր Աստուծոյ ծառայութեան համար պատրաստակամ ուժեր: Անոնց բնակարանն ալ «զուարթնոց»: Իսկ վանականները փափաքած են մնալ «արթուն մտօք», ձերբազատած մարմնին ծանրութենէն եւ մտքին թմրութենէն, հրեշտակներուն նմանելու համար: «Արթունք եւ զուարթունք եղիցուք», կը յորդորէ Ս. Պետրոս:

Չուարճութիւն — Արմատը նոյնն է «զուարթութիւն» բառին հետ, իմաստի տարբերութեամբ: «Չուարճութիւն»ը գեղեցիկին ու ինքզինք գեղեցիկ զգալու վայելքն է: «Չուարճութիւն»ը բարի եւ բարիի եւ անմեղի գոհունակութիւնն է:

«Չուարճութիւն»ը գեղեցիկ արտաքինի, երեսի կամ վայելչութեան պարզեւած ախորժեկութիւնն է: Տեսքի վայելքն է, պլքանքին, զարդարանքին, գեղեցիկ տեսարանին ու տեսքին պարզեւած զրօսանքն է, որ երբեք կապ չունի «խրախճանք»ին կամ կերակուրին պարզեւած մարմնական հաճոյքին հետ: «Չուարճութիւն»ը կը բաժնենք ուրիշին հետ, «զուարճակից» մը ունենալով:

Բնութիւնն ալ կը զուարճանայ երբ կը զարդարուի դալարիքով ու կը ծածկուի սաղարթներով: «Այսօր աստուածութիւնն զուարճանայ» կ'երգէ չարականը:

Թերկրութիւն — Ուրախութիւն մըն է, որ ո՛չ միայն հոգին ու սիրտը կը

Համակէ, այլ իր հրճուանքը նաեւ մարմնին կը հաղորդէ եւ դէմքէն կ'արտացոլայ: «Սրտի բերկրելոյ երեսք ծաղկին»:

Բերկրութիւնը յաջողած գործի մը պարզեւած գոհունակութիւնն է, ան անխառն ու ազնիւ ուրախութիւնն է: «Բերկրութիւն»ը սպասումի մը գոհացում կու տայ: «Բերկրութիւն»ը մարդը կը լիացնէ: «Բերկրիկն թուի ինձ ծայր լինել ամենայն ուրախութեան», կ'ըսէ Մարկաւազ Վարդապետը:

«Բերկրութիւն»ը հաղորդական է, բարեկամներ կը փնտռէ անոնց հետ ինդակցելու համար: Արմատը՝ երկրայական:

Յնձուօթիւն — Մարմնական զուարթութեան եւ ազդակով արտայայտուած ուրախութիւն է, «ցնձմամբ մարմնոյ եւ հնչմամբ ձայնի» կը բացատրէ «Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի»: Ուրախութիւն մը, որ մարդը կը մղէ իր շրջանակն ալ իր երջանկութեան հաղորդակից դարձնելու, իր ուրախութիւնը ուրիշներու հետ բաժնելու: Ուրախութիւն մը, որ կը մղէ բախտաւորը նոյն առիթով ուրիշներուն նուէրներ բաշխելու:

— Յնձա՛, կ'ըսենք ժողովրդային ոճով, երբ վճարում մը պէտք է ընել: Արմատը՝ անստոյգ:

Հաճոյք — Արմատն է զենդական «հաճ» բառը, որմէ կազմուած են «հաճոյ, հաճելի» (ախորժելի), «հաճութիւն» (հաւանութիւն), «հաճոյք» (վայելք), «հաճիլ» (հաւանիլ, ախորժիլ, սիրել), «հաճել» (սիրտը շահիլ, հաշտեցնել) եւն. բառերը:

Այս բոլոր նշանակութիւնները հիմնուած են զենդական արմատին արտայայտած «հետելիլ» բային իմաստին վրայ: Նախամարդը երբ անձէ մը կամ բանէ մը «հաճած» է, պահանջքը զգացած է հետեւելու կամ միանալու այն անձին կամ առարկային, որոնցմէ հաճոյք քաղած է:

«Հաճելին» այն է, որ մեր ճաշակին կը պատշաճի, եւ մեզի հետ պատշաճելուն համար՝ մեզ իրեն հետեւելու կը հրաւիրէ: Այս ճաշակներու պատշաճիլը կրնայ ըլլալ ֆիզիքական եւ հոգեկան. պատճառած հաճոյքն ալ նոյնպէս:

Հակառակութիւնը, ընդդիմութիւնը, ցաւը, վիշտը եւն., չեն պատշաճիր մեր փափաքներուն հետ, ուստի «հետեւելի, հաճելի» չեն, կը խուսափինք անոնցմէ: «Տհաճելի»ն այն է, որ չի յարմարիր մեզի, չի հետեւիր մեր տրամադրութիւններուն, ընդհակառակն՝ անոնց կ'ընդդիմանայ, հաճոյք չի պատճառեր:

Հրճուանք — Խոր ըմբռնութեամբ հոգեկան գոհունակութիւնն է գովեստի մը զիմաց կամ դժուարաւ իրագործուած աշխատանքի մը արձա-

նագրած յաջողութեան համար:

«Հրճուիլ»ը խոր ու լուր գոհունակութիւն զգալն է, որ թերեւս արտաքին նշաններով չ'արտայայտուիր, բայց հոգին զայն խորապէս կ'ըմբռնիսնէ:

Արմատը՝ անստոյգ:

Վայելք — Բառին սանսկրիտ արմատը կը նշանակէ «փափաքիլ, ցանկալ», ախորժելու իմաստով, որովհետեւ Նախամարդուն համար՝ ուր ախորժակ չկայ, վայելք չկայ: «Վայելք»ին մէջ բնազդը կարեւոր է:

Բայց նոյն բառին հայերէն մտայնացումին կամ հայ հոգեբանութեան համաձայն, «վայելք»ը հաճոյք չէ, այլ այդ հաճոյքին արժանի գտնուիլն է: Մարդ իր «վայելք»ին արժանանալու է, ապա թէ ոչ՝ վայելք չէ:

«Վայելք»ը արդար վաստակի պատճառած հոգեկան ուրախութիւնն է: «Վայելք»ը կ'երթայ իր սեփականատիրոջ: Անարդարը չի՛ կրնար «վայելել»:

«Կեանքը վայելել» ասոյթը չունի ներկայ նիւթապաշտ անառակ իմաստը: Ան կը նշանակէ կեանքին կողմէ մեզի վերապահուած պատիւէն ու յարգանքէն մեր իրաւունքը առնել: Իսկ չվայելել կը նշանակէ կեանքի մեր արժանապատուութեան ու յարգանքին իրաւունքէն զրկուիլ:

«Վայելք»ին իմաստը կ'ամբողջանայ «վայելում» բառով, որ դարձեալ բարոյական իմաստ ունի եւ ֆիզիքական հաճոյք չի նշանակել: Ուստի կ'ըսենք. «Վայել է», հալա՛լ է ըսելու պէս: Կ'ըսենք. Աստուծոյ «վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ»: Որմէ կը կազմենք «արքայավայել, մարդավայել, անվայել» բառերը: Ջեռագիր մատեանի վերջին էջին վրայ կը գտնենք. «ի վայելումն... անձին», ուր վայելելը՝ մատեանը գործածելու իրաւունքի հոմանիշ կը դառնայ:

Նոյն արմատէն է նաեւ «վայելչութիւն» բառը, որ արժանապատուութեան իմաստը կը շեշտէ, անձի մը հանդէպ մեծարանք կը թելադրէ: Աստուծոյ տան վայելչութիւնը...:

Այս ըմբռնումին վրայ է, որ աշխարհաբարը կազմած է «վայել» (սազիլ) բայը. «Այս զգեստը քեզի վայելց», այսինքն՝ արժանի է գեղեցկութեանդ, հասակիդ:

Խայտանք — Արմատն է հայկական բնիկ «խայտ» բառը, որ կը նշանակէ մորթի վրայ բիծ, պիսակ, արբունքի տարիքին պատճառած մորթաչին նշաններ:

«խայտալ»ու, այսինքն՝ «խայտ»ով ծածկուելու եղելութիւնը, կենսաբանական ազդակներու կապուած է, բնութեան գարնանային յորդումին հետ զօղուած է: «խայտ»ը արդիւնքն է մարմինը ջեռացնող աւիշին, տա-

քութեան, կենսունակութեան, արրունքին պարզեւած պայծառութեան: «Խայտանք»ը կերպով մը անասնական հրճուանքն է:

«Խայտալ»ը առողջ կենդանիի ուրախութիւնն է: «Խայտալ»ը կենսունակութեամբ յորդիլ է: «Յորժամ խայտան գՔրիստոսիւ, ամուսնանալ կամին»:

«Խայտառակ» բառին ծագում տուող «խայտ»ը կը թուի թէ առական անդամին դիւրագրգիռ վիճակին կամ մերկութեան կ'ակնարկէ:

Գոհ, գոհութիւն — Բառին արմատը կապուած է իրանական «գով, գովել» բառերուն: «Գոհ» արմատէն կազմուած է «գոհութիւն» բառը, որ գովեստ ու շնորհակալութիւն կը նշանակէ եւ գովութիւն բառին հետ նոյն մայր արմատն ունի:

Նոյն արմատէն կազմուած է նաեւ «գոհանալ» բայը, որ ո՛չ միայն գոհութիւն յայտնել կամ շնորհակալ ըլլալ կը նշանակէ (գոհանամք զքէն Տէր), այլ նաեւ բաւարարուիլ, «չատանալ», որովհետեւ գոհութիւն յայտնելը բաւարարութեան նշանն է: Այս երկրորդ իմաստը առաջինին հետ չչփոթելու համար, հայ լեզուն «գոհաբանել» բայը ստեղծած է, գոհութիւն յայտնելու իմաստով:

Զկա՛յ գոհ վիճակ առանց գովեստի: «Գոհ» մարդը բաւարարուած մարդ է. «գոհ սրտիւ» մարդը իր գոհունակութիւնը կը յայտնէ գովաբանելով այն ինչը որ իր գոհունակութեան պատճառն է: «Գոհ» մարդը կը դառնայ երախտապարտ մարդ, քանի որ երբ գոհ մնայ, շնորհակալ ըլլալու պահանջքը կը զգայ:

Հանգիստ, հանգստութիւն — Արմատն է «հանգ», ծագումը անստոյգ, որմէ «հանգիստ» բառը: «Հանգ» ու «հանգիստ» կը նշանակեն դադար. նաւահանգիստ (նաւու ճամբորդութեան դադար), ձմեռահանգիստ (հողային աշխատանքներուն կամ պատերազմական գործերու դադար):

«Հանգիստ» կրնայ նշանակել աշխատանքէ, յոգնութենէ ժամանակաւոր դադար: Կրնայ նշանակել նաեւ յաւիտենական դադար, կեանքէ դադար, մահ, գերեզման, յաւիտենական հանգիստ:

«Անհանգիստ» բառը նախապէս նշանակած է «անդադրուն». անհանգիստ բարբառով (կամ) օրհնութեամբք: Ապա առած է նաեւ «անհանդարտ»ի իմաստ. «զաշխարհն անհանգիստ պահէին»: Այսօր՝ «անհանգիստ եմ» կը նշանակէ հիւանդ եմ, հիւանդութիւնս դադար չի տար, որ շունչ առնեմ:

«Հանգ առնել, հանգ քաշել» գաւառական բացատրութեամբ կը նշանակէ «շունչ առնել, շունչ քաշել, հանգ չիլ»:

Հանգստութիւնը պարզապէս դադար մըն է յոգնութեան, աշխատան-

քի, յարատեւ շարժումի վիճակին մէջ, ան մնայուն վիճակ մը չէ: Հանգստութեան պարզեւած վայելքը բացասական վայելք է, քանի որ «հանգիստ»ը յոգնութեան, աշխատանքի չգոյութիւնն է: Երկինքը երանութեան հոմանիշ է, նաեւ որովհետեւ երկինքին պարզեւած երջանկութիւնը անանց է, մնայուն է, ժամանակաւոր չէ:

8- ԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Բայ. բառ. բարբառ. լեզու. գիր. խօսք. սար. գրոյց:

Խօսիլը մարդկային յատկանիշերէն է, ինչպէս խնդալը: Անասունն ալ չրթունք, լեզու եւ ձայն ունի, սակայն անասունին ձայնը, լեզուն եւ չրթութունքը երբեք չեն խօսած, չեն ճառած, բառերով միտքեր չեն արտայայտած: Խօսքը մարդուն համար միտք արտայայտելու գործիք եւ պահանջք է:

Հասկնալու եւ հասկցուելու, մտածելու եւ դադար փոխանակելու պահանջները մարդը խօսելու մղած են: Ժամանակ մը վերջ, Նախամարդը պահանջք զգացած է նաեւ գիրով արտայայտուելու, խօսքը գիրով պահպանելու, խօսքը գիրի վերածելու:

Խօսիլը Աստուած տուաւ մարդուն, գրելն ալ Մա'րդը ստեղծեց:

Բայ. բան, բառ, բարբառ — Այս շարք մը բառերուն արմատն է հընդերոպական նախալեզուներուն պատկանող «բա» միավանկ բառը: «Բա» անցեալին բայ եղած է եւ նշանակած է «ըսել, խօսիլ»:

— «Բա»ին աներեւոյթ ժամանակն է «բայ» (ըսել, խօսիլ), որմէ մեզի հասած են հետեւեալ ժամանակները. «բամ, բաս, բայ, բան» (որոնք նշանակած են կ'ըսեմ, կ'ըսես, կ'ըսէ, կ'ըսեն): «Բալ» բայը (ըսել) ժամանակի ընթացքին գործածութենէն դադրած է եւ «ասել» բայը անոր տեղը գրաւած է: Մակայն անկէ վերապրած են կարգ մը բայական ժամանակներ, որոնցմէ կազմուած են հետեւեալ բառերը:

— «Բայ» բառը նշանակած է «կ'ըսէ»: «Բայ» արմատէն կազմուած է երկբայական («երկ'բայական») բառը, որ բառացիօրէն կը նշանակէ «երկու ձեւով կ'ըսէ», ուստի տարակուսելի է: Նմանապէս կազմուած է խաբերայ («խաբե'բայ») բառը, որ կը նշանակէ «խաբելով կ'ըսէ»: «Բամբասել» բայը կազմուած է «բամ» (եւ կ'ըսեմ) եւ «բաս» (դուն կ'ըսես) երկու բայերէն, որոնք միատեղ կը կազմեն «բամբասել» բայը, որ բառացիօրէն կը համապատասխանէ աշխարհաբարի «ըսի—ըսաւ» ձեւին եւ իմաստին:

— «Բայ»ը (ան կ'ըսէ) երկրորդ հանգրուանին գործածուած է իբր շաղկապ, «թէ, որ» իմաստով. «Ասաց հրեշտակն ցՄարիամ բայ (թէ, որ) Եղիսարէթ քոյր քո յղի է ի ձերութեան իւրում...»:

Վերջապէս «բայ»ը աշխարհարարի մէջ գոյական դարձած է իր քերականական ծանօթ նշանակութեամբ:

— «Բան» եւս անցեալին բայ էր եւ նշանակած էր «կ'ըսեն»: Յետագային՝ գրաբարի մէջ գոյականի համազօր դարձաւ եւ նշանակեց «խօսք», ուսկից «բանաւոր» էակ, այսինքն՝ խօսուն, լեզու ունեցող էակ: Նոյնպէս՝ «բանբեր» (խօսք բերող), «միաբան» (մէկ խօսք ունեցող) եւն. բառերը:

— «Բան»ը խօսք նշանակելէ ետք, նոյն արմատէն «բանել» (ըսել) նոր բայը կազմեց եւ յատկապէս գործածուեցաւ բարդբառային կառոյցներուն մէջ. «փառաբանել» (փառք ըսել), «ընդդիմաբանել» (հակառակը ըսել):

— «Բառ» գոյականը ծնաւ «բան» գոյականէն եւ առաւ բառի ներկայ իմաստը, որմէ «բառգիրք, բառացանկ» բառերը: «Բառ»ի կրկնութեամբ ստեղծուեցաւ «բարբառ»ը, որ նշանակեց լեզու, իսկ «բարբառել» նշանակեց խօսիլ, գոչել:

— «Բա» միավանկը հնչելը՝ ամէնէն մատչելիին ու ամէնէն հեշտահունչ բառն է նորածինին շրթներուն համար: Նորածինը հազիւ թէ շրթները իրարմէ անջատէ, «բա» կ'արտաշնչէ: Բնական է որ Նախամարդուն համար նորածինին արտասանած առաջին «բա» վանկը նոյնանար ըսել կամ խօսիլ բայերուն հետ:

Լեզու — Հնդեւրոպական նախալեզուներուն պատկանող բնիկ հայ բառ, որ զանազան այլաձեւումներէ անցնելով՝ առած է վերջնական «լեզու» ձեւը, փոխարինելով իր սկզբնական «տիզու» ձեւը: Արմատն է «լէզ» կամ «լեզ»:

«Լեզու»ն, խօսք, բարբառ կամ խօսքի գործիք նկատուելէ առաջ, նշանակած է թէ՛ կենդանիին եւ թէ՛ մարդուն բերանին մէջ գտնուող այն անդամը կամ մկանը, որ լիզելու, համտեսելու կամ պատառ կուլ տալու ծառայած է: Ապա լեզուին արտաքին սուր ձեւէն մեկնելով, «լեզու» նշանակեց նաեւ ծայրաձեւ առարկայ, որմէ կազմուած է «լեզուակ» բառը:

Մարդուն համար՝ լեզուով խօսիլը աւելի կարեւոր դարձաւ քան լեզուով լիզելը: Մարդը ի վերջոյ «լեզու»ն իրր միայն խօսքի օրկան ճանչցաւ: Այս պատճառով լեզուն նոյնացաւ խօսելու գործիքին հետ, եւ հոմանիչ դարձաւ ազգերու զանազան բարբառներուն: Եւ իրենց լեզուներուն տեսակին համաձայն՝ ազգերը զանազանուեցան իրարմէ իրր հայալեզու, յունալեզու...:

Մարդիկ կոչուեցան «լեզուանի», «լեզուագէտ»: Մնաւ «լեզուաբանութիւնը»: Չար լեզուն կոչուեցաւ «լեզուագար»:

Ասք, Ասել — Հնդեւրոպական նախալեզուներուն «ակ» կամ «աս» արմատներէն կազմուած են «ասել, ասոյթ, ասք» բառերը: «Ասել»ը, ինչպէս

խօսիլը, մարդկային բնութեան յատկանիշերէն է: Այս պատճառով մարդը ինքզինք միւս կենդանիներէն զանազանաձէ, ինքզինք կոչելով «ասուն», «խօսուն» եւ «բանական» էակ:

«Ասել»ը պարզ ըսել է, որ ըսելու իր պարզ իմաստէն դուրս գալով՝ յետագային արուեստով պատմել նշանակեց, «ասք» ձեւի տակ: «Ասք»ը մշակուած խօսք է: Որմէ նաեւ «ճարտասան», «ղերասան», «բեմբասաց» բառերը, որոնք խօսքի վարպետ կը նշանակեն:

Խօսքի վարպետներ էին նաեւ «ասմունքող» գուսանները, որոնք ստեղծեցին «վիպասացութիւն»ը կամ «վիպասանք»ը:

Խօսք, խօսիլ – Սանսկրիտ լեզուէն ծագած են «խօսք, խօսիլ» բառերը:

«Խօսիլ»ի իմաստը կը տարբերի «ըսել»ու իմաստէն: «Ըսել»ը միտք արտայայտել է, առանց պաշտօնական հանգամանքի, նոյնիսկ եթէ ճարտար ոճով, մինչդեռ «խօսք»ին բովանդակութիւնը կշիռք ունեցող բովանդակութիւն է, ըլլա՛յ խօսողին, ըլլա՛յ ըսուած խօսքին հանգամանքին պատճառով: «Խօսիլ» նշանակած է ճառել, պատգամել, բողոքել:

Սկզբնական շրջանին՝ «խօսք»ը նոյնացուած է «աքլորիկանչ»ին հետ, եւ «խօսնակ» (բանբեր) բառը նախապէս նշանակած է աքաղաղ: «Խօսք»ը բարձրաձայն յայտարարուած խօսք եղած է: «Խօսք ընդ Աստուծոյ»: Պատուո՛յ խօսք, «խօսեցեալք», նշանտուքի խօսք, «խօսքկապ», բառեր են, որոնք խօսքին նախկին պաշտօնական հանգամանքը ժառանգած են: «Խօսացտէր» հին բառը նշանակած է այն իշխանաւորը, որուն խօսքը կը զօրէ:

Ջրոյց – Արմատը՝ անստոյգ: Ըստ ոմանց, սանսկրիտ «սրուտի» արմատէն, լսելու իմաստով: Ըստ ուրիշներու՝ պահլաւական «սրուտան» արմատէն, երգի նշանակութեամբ:

«Ջրոյց»ը խօսակցութիւն է, որ կը կատարուի երկու անձերու կամ երկու կողմերու միջեւ, բան մը բացատրելու կամ պատմելու համար:

Իր խօսակցական բնոյթէն դուրս գալով, «ջրոյց»ը նշանակած է բերնէ բերան փոխանցուող աւանդական պատմութիւն, եւ վերջապէս ըսիրսաւ:

«Ջրոյց» բառէն կազմուած են «զրուցարանութիւն» (պատմութիւն անցուղարձերու), «զրուցատրութիւն» (պատմում, մեկնարանութիւն, երկխօսութիւն), «զրուցել» (պատմել, աւանդել, խօսակցիլ):

Գիր, գրել – մարդը փորձեց բերնէն ելլող եւ օդին մէջ ցնդող խօսքը կերպով մը պահպանել, միտքը դիրի վերածել, ականջով լսածը աչքով կարդալ, արձանագրել: Նախամարդը նախ սկսաւ բնութենէն պատկերներ քա-

ղել եւ զանոնք զծագրելով՝ զանոնք իբր միտքի հազորդիչ գործածել: Առաջին «գիր»երը զծագրութիւններ եղան, գրելը հոմանիչ դարձաւ զծելու:

Հնդեւրոպական նախալեզուներուն խումբին պատկանող բնիկ հայկական «գիր, գրել» բառերը այս պատճառով նախ եւ առաջ նշանակած են «քերել, քերթել», կամ «պատռել, ճեղքել, հերձել», որովհետեւ առաջին «գիր»երը սրածայր քարի կամ սուր երկաթի միջոցով քերուած, քերթուած ու գծուած են փայտի, մորթի, քարի կամ այլ նիւթի վրայ:

Քերելով ու քերթելով զծագրուած այս պատկերները կոչուեցան «նշանագրեր», «մեհենագրեր», «բեւեռագրեր» կամ «սեպագրեր»: «Գիր»ը վերապահուեցաւ մեհենաներուն եւ արքունիքին գործածութեան: Եւ որովհետեւ «գրել»ը որոշ դասակարգի մը մեհնաշնորհն էր, առաջին «գրող»ները կոչուեցան «քերթող»ներ: «Գիր» նշանակեց նաեւ պաշտօնական գիր, հրովարտակ:

Այբուբէնի հնարումէն ետք, «գիր գրել»ը արհեստ դարձաւ: Մնան «գրիչ»ներ, այսինքն՝ դպիրներ, նօտարներ, որոնք ձեռագրեր ընդօրինակեցին եւ ստեղծեցին «գրչութեան» արուեստը, թռչնագրերով, ծաղկագրերով... եւ գրի առին պետական գործառնութիւնները:

Գրուած թուղթերուն եւ մագաղաթներուն տրցակները կոչուեցան «գիրք» (գրութիւն) կամ «գրեանք», ապա «գիրք»ը առաւ մատեանի իմաստ: «Գիրք» նշանակեց Ս. Գիրքը: Գիրք կարդացող պաշտօնեան կոչուեցաւ «գրակարդաց»: Յետագային «գիր»ով յօրինուած գործերը դարձան «գրականութիւն», գրելու արուեստը՝ դպրութիւն, քերթութիւն:

Այբուբէնի հնարումէն ետք, գրաւոր լեզուն կոչուեցաւ «գրաբար» լեզու:

9- ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆՏԱՆԻՔ

Չարմ, արմատ, ազգ (ազն), բուն, բնութիւն, ծագում, ծնունդ, ցեղ, տոհմ, ճէտ, ժողովուրդ, գերդաստան, սերունդ:

Ս. Գիրքը կը պատմէ, թէ մարդկային ցեղը անգրանիկ զոյգէ մը յառաջ եկաւ, Ադամն ու Եւան եղան: Ըստ այս աւանդութեան, երկրագունդիս մարդկութիւնը հասարակաց մէկ ծագում ունեցաւ, որմէ ծնունդ առին ժողովուրդները, ազգերը, ցեղերը, եւն.:

Մարդկութեան մէկ նախաբջիջի մը պատկանելու այս վարկածը կը հաստատուի նաեւ վերեւ նշուած կարգ մը բառերուն ստուգարանութեանէն:

Արմատ, Արմ, Չարմ — «Արմատ» բառը կազմուած է «արմ» հայկական արմատէն, որուն աւելցած է «ատ» մասնիկը:

«Արմ»ը արմատ կը նշանակէ, բայց «արմատ»էն կը տարբերի: Երկուքն ալ կը նշանակեն ծառի մը հողին մէջ թաղուած սնուցիչ մասը: Սակայն «արմ»ը ծառին արմատներուն մակերեսին մօտիկ մասն է, «արմատ»էն նուազ խոր է, աւելի հաստ ու աւելի տոկուն: «Արմ»ը կը վերջանայ «արմատ»ներով:

«Արմատ»ները արմին շարունակութիւնն ու վերջամասն են: Հայերէնի «ատ» վերջավանկ մասնիկը բանի մը վերջին նօսրացած ծայրերը կը նշանակէ, ինչպէս «խորխորատ», «հեղեղատ» բառերուն պարագային ալ:

«Արմատ»ը այն մանր ու փափուկ թելերն են, որոնք հողէն կենսատու աւելը կը ծծեն: «Արմատ»ը աւելի փափուկ ըլլալով, նաեւ կ'ուտուի: «Արմատաբոյծ» (արմատով սնող) բառը կը մատնանշէ «արմատ»ին ծառին թարմ ու փափուկ մասն ըլլալը, զոր կարելի է ուտել: Այս իմաստէն յառաջ եկած է «արմտիք» բառը (ցորէն, գարի): Տունկերը «արմ» չունին, այլ միայն «արմատ»:

«Արմատ» նաեւ պատկերաւոր իմաստ առած է եւ կը նշանակէ բանի մը ամենախորունկ ծայրամասը, խարխուր, հիմը՝ ակռային արմատները, չարին արմատները:

Ծառ մը «արմատախիլ» ընել կը նշանակէ անոր վերջին բարակ կենսաթելերն անգամ գետնէն խլել:

— «Ջարմ» բառը կազմուած է «արմ» բառէն: Սակայն «զարմ»ը փոխանակ բուսական աշխարհին պատկանելու, անցած է մարդկային աճումին աշխարհին եւ նշանակած է «զաւակ, սերունդ, տոհմ»: Ուստի «արքայազարմ» կը նշանակէ թագաւորական արմատին պատկանող սերունդ: «Անզարմ» կը նշանակէ առանց արմատի կամ սերունդի մնացած տուն: «Ջարմուհի» բառը գրաբարի մէջ նշանակած է սերնդագործումի համար պահուած էգ ձի: Աշխարհաբարին ներկայ «զարմիկ, զարմուհի» բառերը կը մատնանշեն նոյն գերդաստանին անմիջական արմատով իրարու պատկանող հարազատ անձերուն (եղբայրներու եւ քոյրերու) զաւակները:

Բուն — Պահլաւական ծագումով բառ, որ կը նշանակէ «հիմ, յատակ, արմատ, ծագում, սկիզբ, ստորոտ»: Սակայն պատկերին իբր մեկնակէտ ծառայած է ծառին «բուն»ը, որ անոր կեղրոնական մասն է, իրանն է, որ զինք ամուր կը բռնէ ու կանգուն կը պահպանէ, անոր ծանրութիւնը կը շարկէ: Բառը այս իմաստով կը հասկնանք երբ կը գործածենք «բուն» բանակ, «բուն» հարց, «օրն ի բուն» (օրուան գլխաւոր ծանրութիւնը) ասոյթները: Կ'ըսենք նաեւ նիզակի բուն, խաչի բուն, դրօշակի բուն (կոթ):

«Բնութիւն»ը բանի մը բունն է, իսկութիւնն է, բանի մը գոյացուցիչ

ուծն է: Մարդուն «բնութիւն»ը մարդուն էութիւնն է: Ինչ որ «բուն»ին կապուած է «բնական», «բնածին», «ի բնէ» է, «բնաւ» (արմատով) է, «բնիկ» է, ուստի օտարամուտ չէ, արուեստական չէ, հարազատ է:

«Բուն»ը շփոթելու չէ «բոյն» բառին հետ, թէեւ իմաստները կրնան մերթ իրարու համապատասխանել: «Բուն»ը ծառին իրանն է եւ կը պատկանի բուսական աշխարհին, մինչդեռ «բոյն»ը ծագում առած է պահլաւական բայէ մը, որ «շինել, տուն կերտել» կը նշանակէ, թուունի բոյնի օրինակին վրայ: «Բոյն»ը ի բնէ բնութեան մէջ գոյութիւն չունի, գայն կը շինեն բնակելու համար: Բնակելի է ետք՝ կը դառնայ բուն տուն, ուսկից «բուն» եւ «բոյն» բառերուն իմաստի մօտիկութիւնը:

Ազգ, Ազն – «Ազգ»ը հասարակաց բառ է հնդեւրոպական նախալեզուներուն մօտ: Կը պատկանի բուսական աշխարհին եւ իր սկզբնական իմաստով կը նշանակէ «ճիւղ, ծիլ, ընձիւղ»:

«Ազգ» կը կազմեն այն բոլոր անհատները, որոնք նոյն բունէն սերնդագործուած են, ըլլան բոյսեր, ըլլան մարդիկ, ըլլան կենդանիներ: Վարդերը կը կոչուին «վարդազգիներ», մարդիկ կը կոչուին «մարդազգիներ», իսկ կենդանիները «կենդանազգիներ, թռչնազգիներ, հաւազգիներ»: Մարդիկ իրարու «ազգական» կամ «ազգակից» կը կոչուին, որովհետեւ նոյն տեսակէն ծլած են, նոյն սեռային ծիլին կը պատկանին:

Սակայն «ազգ» բառը շուտով դարձած է մարդաբանական սեռի մը պատկանելութեան ընդհանուր անուանակոչումը: Մարդկային «ազգ» կոչուած են մարդկային մէկ ուրոյն սեռին պատկանող հաւաքականութիւնները:

Մարդկային «ազգ»երը իրենց հերթին ստորաբաժանուելով՝ կոչուած են «լատին ազգ», «հայ ազգ», «յոյն կամ հրեայ ազգ», «պարսիկ ազգ», ըստ իրենց նահապետին կամ ազգաձօր, որմէ յառաջ եկած են: «Ազգ»երը իրարու հետ վերաբերած են իբր «օտարազգի», «այլազգի» կամ «համազգի»:

Նոյն «ազգ»ին պատկանելու համար՝ մարդիկ իրարու միջեւ լեզուի, կրօնի, երկրի, եւն. հասարակաց զօղեր ալ ունեցած են: Սակայն այս բոլոր զօղերէն առաջ, «ազգ»ի մը բնորոշումին մէջ՝ սերնդագործական զօղը հիմնական կը մնայ: «Ազգ»ը արիւնի կապ է: Զայն կը կազմեն նոյն բունէն ծնած անհատները: Մագած է «ազգաբանութիւն»ը, որ ազգի մը ծննդաբանութեան պատմութիւնն է:

«Ազն»ը «ազգ»ին որակական ստորաբաժանումն է, այս պատճառով՝ յաճախ միատեղ գործածուած են՝ «ազինք զանազան ազգաց», «ազգ եւ ազինք ամենայն»:

«Ազն»ը «ազգ»ին որակաւորում կու տայ, ըլլա՛յ բարի, ըլլա՛յ չար. «ա-

զինք աւագակաց», «ազինք հրեշտակաց»: «Ազն»ը յետագային նշանակեց «ազգ»ի մը ընտրանին, անոր ընտիր շառաւիղը, որմէ «ղիւցազն, հայկազն» պատուաբեր բնորոշումները, որոնք «ազգ» բառի ըմբռնումին մէջ որակի եւ ընտրանիի գաղափարը կը շեշտեն: «Ազն» բառի այս դրական իմաստէն ծնունդ առած են նաեւ «ազնիւ՝ ազնուական, ազնուականութիւն», «ազնուորդի» (ազնուականի որդի) բառերը:

«Ազնիւ» բառը դուրս գալով արիւնակցական կամ դասակարգային սեղմ իմաստէն, նշանակեց նաեւ ամէն ինչ որ ընտիր, պատուական, պատուաւոր է. «ազնիւ ծառայ եւ հաւատարիմ», ազնիւ ոսկի, ազնիւ ցեղ, անխառնի, հարազատի իմաստով:

Ծնունդ — Անոր արմատն է Հնդեւրոպական նախալեզուներու պատկանող հայկական «ծին» (կէն, կին) բառը: «Մին»ը զաւակ տուող արգանդն է, «ծնունդ»ն ալ անոր արգասիքն է, անկէ սերած զաւակն է:

«Մնունդ»ը յատուկ է կենդանիներուն, որոնք «ծին» կամ արգանդ ունին, այս պատճառով «ծնունդ»ը կը տարբերի «ազգ, զարմ, բուն» բառերէն, որոնց ծագումը կը պատկանի բուսական աշխարհին:

«Մնանիլ» կը նշանակէ իգական արգանդէն զաւակ ծնիլ, արգանդի ճամբով կեանք տալ, լոյս աշխարհ գալ: «Մնանիլ» կը նշանակէ թէ՛ ծնունդ առնել (ծնեալ), թէ՛ ծնունդ տալ (ծնուցիչ):

«Մնող» կը կոչուի այն գոյգը, որ զաւակի կեանք կու տայ:

«Մին»ը բարդբառերուն կազմաւորման մէջ կը նշանակէ ծնունդ (զաւակ), ծնունդ տուող. «Միածին» (մէկ հատ ծնած), «Աստուածածին» (Աստուծոյ ծնունդ տուող), «բնածին», բունէն ծնած, «լուսածին», լոյսէն ծնած կամ լոյս ծնող:

Յեղ — Հնդեւրոպական նախալեզուներուն պատկանող բառ, որուն արմատն է «ցել», որմէ կազմուած է «ցելուլ» (ճեղքուիլ) բայը: «Յեղ» բառը չունի ո՛չ բուսական, ո՛չ ալ կենդանական իմաստ: «Յեղ»ը ստուգաբանորէն ճիւղաւորումի կամ բաժանուածութեան մատնանշումն է: «Երկցեղ» կը նշանակէ երկու ցեղի բաժնուած:

Բառին ստուգաբանական ըմբռնումին համեմատ, «ցեղ»երը նախապէս պատկանած են աւելի մեծ միաւորի մը, հասարակաց մեծ արմատի մը, որմէ զանազան պատճառներով (զաղթով, պատերազմով, լեզուով, կրօնով) «ցեղ»եր հետզհետէ մայր բունէն անջատուած են, ստորաբաժանումներ յառաջացնելով: Օրինակ հայ ցեղը «ցելած է» Հնդեւրոպական մայր ակունքէն, որուն ուրիշներուն հետ ինք եւս կը պատկանէր, եւ դարձած է «հայ ցեղ», հայ ճիւղաւորում, հայ «ազգ»:

Երկրորդ հանգրուանին, նոյն գործընթացով, ցեղ մը իր հերթին աւե-

լի փոքր ցեղախումբերու (տոհմերու) ստորարաժանուած է, ինչպէս Իսրայէլի ցեղը ստորարաժանուած է 12 ցեղերու: Նոյն ստորարաժանումին արդիւնքն ըլլալ կը կարծենք մեր մէջ Հայ Նախարարութիւնները, որոնք նոյն ցեղին պատկանելով Հանդերձ, իրարու նկատմամբ տարբեր «ցեղեր» դարձած են, իւրաքանչիւրն ունենալով իր փոքր «ցեղային» յատկանիշերը: Մամիկոնեան «ցեղ»ը, Բագրատունի «ցեղ»ը, եւն, իրենց նկարագիրներուն «ցեղային» տարբերութիւններով, որոնք զիրենք յատկանշած են Հայոց Պատմութեան ընթացքին:

«Յեղ» եւ «ազգ» բառերը իրարմէ տարբեր են, բայց նոյն իրականութիւնը կը մատնանշեն. «ցեղ»ը մայր ակէն բաժանումն է, իսկ «ազգ»երը՝ սոյն բաժանումին հետեւանքներն են, բաժանուած միաւորներն են:

«Յեղասպանութիւն»ը նոր բառ է, որ կազմուած է այս շփոթութեան հիման վրայ: Իր սկզբնական իմաստին համեմատ՝ «ցեղ» մը գոյութիւն չունի, «ցեղ»ը ազգերու բաժանում կը նշանակէ, «ցեղ» մը չեն կրնար սպաննել, որովհետեւ բաժանում մը կամ ճիւղաւորում մը չի սպաննուիր: «Յեղասպանութիւն» բառին արդարացում տուողն այն է, թէ յետագային, ցեղ եւ ազգ իրարու շփոթուեցան, «ցեղ» բառը «ազգի, ժողովուրդի» իմաստ առաւ եւ «ցեղասպանութիւն» նշանակեց ազգի մը սպանութիւնը:

«Յեղապաշտ»ը ան է, որ իր նեղ պատկանելիութիւնը կը նախընտրէ իր մայր պատկանելիութեան: Յեղապաշտը ակելի կը շեշտէ զինք միւսներէն բաժնող յատկանիշերուն վրայ եւ ինքզինք կը զերադասէ ու կը Հակադրէ միւսներուն:

Տոհմ — Պահլաւական ծագումով բառ, որ կը նշանակէ «սերմ, ձու»: «Տոհմ» բառը «ծնունդ» բառին պէս կը պատկանի կենդանական, ո՛չ բուսական, աշխարհին:

Ազգ մը կամ ցեղ մը կը բաղկանայ բազմաթիւ «տոհմ»երէ:

«Տոհմ»ի ծագումը հիմնուած է արական սերմերուն տարբերութեան վրայ: Նոյն ցեղին կամ նոյն ազգին պատկանելով Հանդերձ, կրնանք տարբեր «տոհմ»ի զաւակ ըլլալ, նայած թէ մեր ծննդարանական արմատները նոյն ցեղին պատկանող ո՞ր արուին կամ ո՞ր տոհմապետին կը Հասցնեն մեզ: «Տոհմ»ի մը պատկանող անձը սեռային նոյն ժառանգականութիւնն ունենալու է: «Տոհմի» կը նշանակէ սերիլ:

«Տոհմ»ը տարբերութիւն կը ստեղծէ եղբայրներու եւ անոնցմէ սերած զաւակներուն միջեւ, հիմնուած անոնց տոհմապետին տարբեր սերմին վրայ: «Տոհմաթիւք» նշանակած է ազգարանութիւն, ճիւղագրութիւն (arbre genealogique):

«Տոհմ»ին ստեղծած կենսարանական ժառանգութեան վրայ կ'աւելնայ գերդաստանային ժառանգութիւնը, որ Հողային եւ կալուածային սեփականատիրութիւն է, հիմնուած նաեւ դասակարգային—ընկերային—

տնտեսական ազնուականութեան վրայ: Այս իրականութեան փաստն է «տոհմական» բառը:

«Տոհմական» կը նշանակէ տոհմին վերաբերող. «տոհմական ծագում» (ազնուական), «տոհմական պատերազմ», «տոհմական կալուածք»:

«Տոհմականք» բառը կը նշանակէ նաեւ տոհմին պատկանող արտերուն արտադրած բերքը, ինչ որ կը թելադրէ թէ ազատին ու ռամիկին յանձնուած հողաշերտերէն զատ՝ «տոհմ»ին վերապահուած ընտիր կալուածներ ալ կային, որոնք նշանաւոր էին իրենց արտադրած բերքով, ինչ որ «տոհմական» բառը զարձուցած է հարուստ բերքի հոմանիչ:

«Տոհմիկ» բառը ունի ազնուականի եւ հարազատ ծագումի իմաստ, մինչ «անտոհմ» կը նշանակէ աննշան գերդաստանի ծնունդ, roturier: Աստուած մեզ՝ անտոհմներս (ծագումով աննշան մարդիկս) ընտրեց, կը գրէր Ս. Պօղոս ծագումով համեստ առաջին քրիստոնեաներուն:

«Տոհմիկ դաստիարակութիւն» ըսելով կը հասկնանք իր հարազատ ծագումին պատկանող, տոհմին արժէքները արտայայտող դաստիարակութիւն:

Ճեւտ — «Ճեւտ» կը կոչուի սերունդի մը յաջորդութիւնը կամ անունի շարունակութիւնը ապահովող արու զաւակը, որուն հակառակն է «անճեւտ» բառը որ կը նշանակէ անզաւակ, ամուլ: Անոր իբր արմատ կը ծառայեն սանսկրիտ «ճաթի» կամ պարսկերէն «զեւտ» բառերը, որոնք հաւասարապէս ծնունդ կամ սերնդագործելու կարողութիւն կը նշանակեն:

«Ճեւտ»ը կը ստեղծէ «տոհմ»ը:

«Ճեւտ»՝ բառը արու զաւակի հետ առընչուած ըլլալուն փաստն է նաեւ հայ զաւառական լեզուն, ուր «ճեւտ» բառով կը նշանակեն փոքրիկ աքլորը, իսկ «ճեւտնոց» կը կոչեն աքլորներու հաւնոցը:

«Անճիտել» կը նշանակէ առանց արու զաւակի ձգել, ցեղը բնաջնջել:

Ծագում — Արմատն է «ծագ», հաւանաբար սուլմերական լեզուէն, եւ կը նշանակէ «ծայր», բանի մը առաջին ծայրը, կատարը, ինչպէս լեռան հտին յայտնուող արեւուն առաջին ճառագայթը, որուն «լուսածագ» անունը կու տանք:

Նախամարդը ամէն ինչի մէջ երկու ծագ նկատած է. սկսող ծագը, վերջացող ծագը, նախասիրութիւնը տալով սկսող ծագին: Կ'ըսենք նետի ծագ, «ծագ մատին, ծագ զաւազանին», եւ կը հասկնանք անոնց սուր վերջամասերը, ծայրերը: Կ'ըսենք «ծագէ ի ծագ», այսինքն մէկ ծայրէն միւս ծայրը, օրը պատկերացնելով իբր երկու ծայր ունեցող մէկ ամբողջութիւն:

«Մագիլ» կը նշանակէ իր սկսող «ծագ»ը ցոյց տալ, հողի տակէն ծիլ արձակել կամ լեռան հտեւէն արեւ ծագիլ:

«Մագում» բառը երկու նշանակութիւն ունի: Կրնայ նշանակել նոյ՛

նինքն ծագիրը. «ծագումն լուսնի», արեւի ծագում, գաղափարի ծագում: Կրնայ նաեւ բանի մը սկզբնակէտը կամ պատճառը նշանակել. բառի մը ծագում, կեանքի ծագում, ցեղային ծագում, պատերազմի ծագումը:

Ժողովուրդ – «Ժողով» արմատէն կազմուած է «Ժողովուրդ» բառը, ինչպէս «խառնուրդ» բառը կազմուած «խառն» արմատէն: «Ժողովուրդ» բառը ցեղային կամ սերնդագործական ծագում չունի: «Ժողովուրդ»ը քանակական հաւաքի պատկերացում կու տայ, ինչպէս որ «ցեղ»ը՝ բաժանումի:

«Ժողով» ընդհանուր որակում է, կը նշանակէ հաւաքուած մարդիկ, ինչ ալ ըլլայ հաւաքուելու դրդապատճառը. «Ժողով» կայ առաջնորդներու (ժողովականներ), «Ժողով» կայ հաւատացեալներու (եկեղեցին իբր Աստուծոյ ժողովուրդը), «Ժողով» կայ հանդէսի համար: Անոնք միատեղ հաւաքուած՝ «Ժողովուրդ» կը կազմեն: «Ժողովուրդ»ը անդէմ զանգուածն էր:

Յետագային՝ «Ժողովուրդ» բառը բնորոշեց այն մարդիկը, որոնք իրարու միացած են ազգային նոյն պատկանելիութեան, նոյն յատկանիշերուն անունին տակ. «հայ ժողովուրդ», «ասորի ժողովուրդ», «արաբ ժողովուրդ», եւն.:

Գերդաստան – կազմուած է հնդեւրոպական նախալեզուներու պատկանող հայկական «գերդ» արմատէն, «ստան» մասնիկով:

«Գերդ» նշանակած է բնակարան կամ տուն, իր կալուածներով, ուր կ'ապրի գերդաստանատէր մեծատունը իր ընտանիքով, պաշտօնեաներով, մշակներով, ծառաներով եւ գերիներով:

«Գերդաստան»ը աւատական շրջանին նմանող կալուածատիրական կառոյց մըն էր, որուն տէրն է հողամշակումով զբաղող ազնուական իշխանաւոր մը: «Գերդ»ը (կալուածը) այն կորիզն է, որ ժառանգական զօրը կը փոխանցէ «գերդաստան» բառին: «Գերդաստան»ը այս կալուածին ժառանգներն են: Նոյն կալուածը ժառանգելու իրաւունքը գերդաստանային ըլլալով, «գերդաստան» բառը առաւ ընտանիքի իմաստ:

Սերունդ – Արմատն է հնդեւրոպական նախալեզուներուն պատկանող հայերէն բնիկ «քեր» բառը, որ համազօր է «սեր» արմատին եւ կը նշանակէ աճիլ, աճեցնել, զաւակ ծնիլ, թէ՛ կենդանական, թէ՛ բուսական աշխարհէն ներս:

«Սեր» արմատէն կազմուած է «սերունդ» բառը, որ կը նշանակէ որդեծնութեան շարունակականութիւն, շղթան, զաւակներուն յաջորդութիւն, հօրմէ որդի: «Սերունդ»ը արդիւնքն է մարդուն կենսագործութեան, Աստուծոյ արձակած «աճեցէ՛ք եւ բազմացէ՛ք» հրամանին համեմատ:

«Սերունդ» բառին նշանակութիւնը կապուած է նաեւ տարիքի, շրջանի, որմէ ծնած են «նոր սերունդ», «երէց սերունդ», «նախապատերազմեան

սերունդ» բացատրութիւնները: «Սերնդակից» ըլլալ կը նշանակէ միասին սնած ու աճած, նոյն պատմական շրջանին մէջ ապրած, նոյն շրջանի սերունդին պատկանիլ:

«Սեր» արմատէն կազմուած է «սերիլ» բայը, որ կը նշանակէ աճիլ, ծնիլ, բազմանալ, պահպանելով իր տեսակին դիմագիծը: Որուն հակառակ՝ «այլասերիլ» կը նշանակէ իր ծնունդին յատկանիշերէն շեղիլ:

Սերմ — Նոյն «քեր» արմատէն յառաջ եկած է նաեւ «սերմ» բառը: Չկա՛յ «սերիլ» կամ աճիլ առանց «սերմ»ի: «Սերմ»ը բեղմնաւորիչ ուժն է թէ՛ բուսական, թէ՛ կենդանական կեանքին: «Անսերմ ծնունդ» չկայ բնական կարգին մէջ:

«Սերմ»ի բուսական իմաստէն կազմուած են «սերմանիք» (հունտ), «սերմնացան, սերմանոց» բառերը:

Սեռ — Նոյն «քեր» արմատէն ծնած է նաեւ «սեռ» բառը, որ «սեր» եւ «սերմ» բառերուն կ'աւելցնէ արուի եւ էգի «սեռային» տարբերութիւնը:

«Սեռ»ը մուտք գործած է նաեւ կարգ մը լեզուներուն քերականութեան եւ գրականութեան մէջ, զանազանելու համար բառերուն արական եւ իգական բնոյթը եւ գեղարուեստական գործի մը ո՞ր սեռին պատկանիլը. արձա՞կ, տաղաչափեա՞լ, քերթուա՞ծ, վէ՞պ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ինչպէս որ նախորդ գրութիւններով նախապէս ալ շեշտած էինք, կը հաւատանք թէ մարդկային լեզուները անցեալին մէջ հոմանիշ բառեր չեն ունեցած: Նախամարդը նոյն պատմաշրջանին մէջ՝ նոյն առարկան կամ իրողութիւնը ո՛չ մէկ անգամ երկու տարբեր բառերով բնորոշելու պահանջը զգացած է, յար ու նման Մեսրոպ Մաշտոցին, որ հայկական այբուբէնին համար՝ նոյն հնչումին երկու գիր չէ յօրինած, իւրաքանչիւր հնչումին իր տառը սահմանելով:

Նախամարդուն հնարած իւրաքանչիւր բառը իր անփոխարինելի նշանակութիւնը ունեցած է: Հետեւաբար այսօր հոմանիշ նկատուած բառերը՝ անցեալին իրարմէ տարբեր իմաստներ ունեցած են, ծագումնային տարբեր մեկնակէտերով, որոնք բառերուն զատ զատ ստեղծումն ու գոյութիւնը արդարացուցած են:

Մակայն դարերու հոլովոյթին հետ՝ սովորական երեւոյթ է, որ ժողովուրդներ իրարու միջեւ բարբեր, կենցաղային սովորոյթներ փոխանակելէ զատ, բառեր ալ փոխանակած են, որուն հետեւանքով նոյն իրականութիւնը նոյն լեզուին մէջ երկու անուն կրած է. մին՝ հին ու հարազատ, միւ-

սը՝ նոր ու փոխ առնուած: Յաճախ պատահած է նաեւ, որ փոխ առնուած բառը ընածին բառին տեղը գրաւած է եւ զայն անտեսումի կամ մոռացութեան մատնած է: Այս երեւոյթը լեզու մը օտարաբանութեամբ լեցուցած է եւ լեզուներու աղաւաղումին պատճառ դարձած:

Իմաստաբանութիւնը իրաւագրկուած բառերուն արդարադատ տեսանն է:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Հր. Աճառեան, Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտ. Բ., Երեւան, 1977, էջ 396:

46. Բաճար՝ արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
47. Բարձրանալ - խորանալ	արտաշ	Ա. 4.
48. Կնիկ / ձեռնարկու - քնիկ	արտաշ	Ա. 4.
49. Զարմարան - ձար	արտաշ	Ա. 4.
50. Զարմարան - ձարմարան	արտաշ	Ա. 4.
51. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
52. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
53. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
54. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
55. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
56. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
57. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
58. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
59. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
60. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
61. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
62. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
63. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
64. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
65. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
66. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
67. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
68. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
69. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
70. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
71. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
72. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
73. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
74. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
75. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
76. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.
77. Բարձրանալ - արտաշ	արտաշ	Ա. 4.

THE OTHER SIDE OF THE WORDS (V)

(Summary)

ANTRANIK GRANIAN

This is the fifth article of the author in the series which deal with the evolution of the meanings of various sets of Armenian words.

In this article the author highlights word groupings which are related to the concepts of searching, closing, lacking, large/small, shade, suffering, joy, verb/language, as well as a set of words pertaining to family relationships bonds.

1. *Voroneł* - to look for
2. *Pentrel* - to search
3. *Hetapendel* - to pursuit
4. *Khendrel* - to ask for
5. *Kerkrel* - to explore
6. *Khoozarkel* - to check
7. *Getnel* - to find
8. *Pakel* - to close
9. *Gotsel* - to shut up
10. *Argeloul / argilel* - to obstruct
11. *Khepel* - to plug
12. *Kapel* - to plumb
13. *Koghpel* - to lock
14. *Tsatskel* - to cover
15. *Skoghel / kogharkel* - to veil
16. *Ghoghil* - to conceal
17. *Takchil* - to hide
18. *Atjil* - to grow
19. *Avelnal / araveloul* - to add
20. *Bazmanal* - to multiply
21. *Shatanal / shatnal* - to increase
22. *Kitchnal* - to decrease
23. *Sakav / sakavanal* - to lessen
24. *Takav* - on a small scale
25. *Nevazil* - to reduce
26. *Paksil* - to diminish
27. *Teranal* - to fall short of
28. *Metz* - big
29. *Pokr* - small
30. *Peztik* - minute
31. *Khoshor* - grand
32. *Kartj* - short

33. *Yergain* - long
34. *Hovani* - protection
35. *Estver* - shadow
36. *Shouk* - shade
37. *Tarapank* - suffering
38. *Neghouthioun* - discomfort
39. *Tandjank* - torture
40. *Visht* - agony
41. *Tsav* - pain
42. *Tchartcharank* - torment
43. *Lelkank* - rape
44. *Tajank* - misery
45. *Khoshtankel* - to torture with an instrument
46. *Andzouk* - narrowing
47. *Ourakhouthioun* - happiness
48. *Khind / Khendouthioun* - festivity
49. *Zevartouthioun* - cheer
50. *Zevarjouthioun* - cheerfulness
51. *Berkrouthioun* - jubilation
52. *Tsentzouthioun* - joy
53. *Hatjouyk* - pleasure
54. *Hertjvank* - rejoicing
55. *Vayelk* - enjoyment
56. *Khaytank* - flambuoyance
57. *Goh / gohouthioun* - contented
58. *Hangist / hangestouthioun* - comfort
59. *Bay / ban / bar / barbar* - verb
60. *Lezou* - language
61. *Ask asel* - narration
62. *Khosk / khosil* - talk
63. *Zerouyts* - chat
64. *Gir / gerel* - letter
65. *Armat / arm / zarm* - root
66. *Boon* - stem
67. *Azg / azen* - nation
68. *Tzenount* - birth
69. *Tsegh* - race
70. *Tohm* - clan
71. *Tjet* - the male son that preserves the family name
72. *Tzagoum* - origin
73. *Joghovourd* - people
74. *Gerdastan* - family
75. *Serount* - generation
76. *Serm* - gene
77. *Ser* - gender